МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

на тему: **УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0723-удмф-д
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код і назва спеціальності)
Соколов Д.П.

освітньої програми управління державними та місцевими фінансами

спеціалізації_____
(код і назва спеціалізації)

_____
(ініціали та прізвище)

Керівник доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,
д.е.н. Метеленко Н.Г.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н, доц.
Сіліна І.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ім. Ю.М. ПОТЕБНІ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код та назва)
Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри *д.е.н., проф.*
Клопов І.О.

«____» _____2024 року

З А В Д А Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Соколова Дениса Павловича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проєкту) Удосконалення управління фінансовою безпекою держави в умовах війни в Україні
керівник роботи Метеленко Н.Г., *д.е.н.*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «____» _____ № _____
2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи 1. Постановка задачі.
2. Перелік літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)_____
1. Теоретична частина. Концептуальні основи управління фінансовою безпекою держави в умовах війни.
2. Аналітична частина. ДІагностика і регулювання фінансової безпеки на макро- та мікрорівнях .
3. Рекомендації. Трансформаційні зміни в управлінні фінансовою безпекою держави під час повномасштабної війни.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): презентація

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		
2	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		
3	*Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.*		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	*Дослідження концептуальних основ управління фінансовою безпекою держави в умовах війни*		
2	*Огляд джерел інформації з законодавчих та нормативно – правових засад управління фінансовою безпекою*		
3	*Збір даних та опрацювання публічної інформації щодо управління фінансовою безпекою на рівні держави.*		
4	*Дослідження показників та індикаторів оцінювання рівня фінансової безпеки та загроз.*		
5	*Удосконалення трансформаційних процесів з управління фінансовою безпекою в умовах війни*		

Студент _____ Соколов Д.П.
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____ _____Метеленко Н.Г._____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ _____Сіліна І.В._____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Соколов Д.П. Кваліфікаційна робота магістра «Удосконалення управління фінансовою безпекою держави в умовах війни в Україні»: 111 стор., 17 рис., 9 табл., 56 джерел.

Ключові слова: ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА, ДЕРЖАВНИЙ БОРГ, БАНКІВСЬКА БЕЗПЕКА, РИЗИКИ, ЗАГРОЗИ, БЮДЖЕТ

Обгрунтовано концептуальні засади управління фінансовою безпекою держави в умовах війни. Виконано діагностику та запропоновано регулювання фінансової безпеки та макро- та мікрорівнях. Запропоновано трансформаційні зміни в управлінні фінансовою безпекою держави під час повномасштабної війни в Україні.

ABSTRACT

Sokolov D.P. Master's qualification work «Improvement of state financial security in Ukraine»: 111 p., 17 fig., 9 table, 56 sources.

Keywords: FINANCIAL SECURITY, PUBLIC DEBT, BANK SAFETY, RISKS, THREATS, BUDGET

The conceptual foundations of the state's financial security management in war conditions are substantiated. Diagnosis was performed and financial security and macro and micro level regulations were proposed. Transformational changes in the management of financial security of the state during a full -scale war in Ukraine are proposed.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ…… 2

РЕФЕРАТ…… 4

ABSTRACT……. 4

ВСТУП…… 6

РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ……. 9

1.1. Національна безпека України: складові елементи та виклики сьогодення …….. 9

1.2. Фінансова безпека: стан, виклики та загрози у період повномасштабної війни в Україні …… 18

1.3. Управління фінансовою безпекою: концептуальні положення 27

РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА І РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БАЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МІКРОРІВНЯХ ……. 35

2.1. Методичні основи та індикатори оцінювання фінансової безпеки держави……. 35

2.2. Моніторинг ризиків та забезпечення фінансової безпеки у 2024 році в умовах довготривалої війни в Україні …… 40

2.3. Прогнозування фінансової безпеки у 2025 – 2027 рр. на макро- та мікрорівні: оцінка трендів та чинників впливу..……. 52

РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ …….. 65

3.1. Трансформація структури державного боргу України: ризики для фінансової безпеки та шляхи їх зниження …….. 65

3.2. Напрями забезпечення банківської безпеки в умовах повномасштабної війни ……. 75

3.3. Удосконалення управління фінансовою безпекою в контексті застосування результатів експертного оцінювання ……. 80

ВИСНОВКИ……. 96

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 104

ДОДАТКИ ……... 111

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне загострення майже всіх міжнародних політичних процесів дає нам чітку картинку того, що у геополітику знову повертається забуте за роки після Холодної війни словосполучення «біполярний світ», на політичній карті світу знову починає з'являться уявний поділ країн та регіонів на два табори, в залежності від політичного курсу та підтримки однієї зі сторін глобального протистояння. Стратегія національної безпеки України визначає: 1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; 2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; 3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; 4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; 5) ресурси, необхідні для її реалізації. Слід зазначити, що економічна безпека України включає фінансову безпеку, а іноді науковці розглядають ці дві складові як взаємодоповнюючі. Економічна безпека України зазнає відчутних трансформацій в умовах довготривалої війни. Пройшовши етап стабілізації та адаптації до перших шоків повномасштабного вторгнення, національний економічний механізм почав поступовий перехід до економіки воєнного часу. Впливаючи на економіку країни за допомогою фінансових механізмів, важелів та стимулів, фінансовий сектор держави забезпечує тим самим становлення особливої фінансової влади. Стабільність і захищеність цього сектора доцільно визначити як чинник, який забезпечить фінансову та, як наслідок, національну безпеку держави. Забезпечення фінансової безпеки держави безпосередньо пов'язане зі збільшенням ефективності фінансової сфери, що сприяє інноваційному соціально-економічному розвитку країни, і є сукупністю комплексу заходів: проведення ефективної грошової політики,

реформування банківської системи та фінансових ринків. Кровопролитна війна, яку розв'язала рф, стала справжнім викликом для України, та й усього світу. В цих умовах зросли внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці держави, що не оминуло такої її складової, як фінансова безпека. На думку експертів, ця війна призведе до розростання глобальної економічної та фінансової кризи. В цих умовах важливе значення має визначення внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовй безпеці України в умовах військового стану, а головне – розроблення стратегії нейтралізації цих загроз і підвищення ефективності фінансової безпеки.

Об'єкт дослідження магістерської роботи – процеси удосконалення механізму управління фінансовою безпекою держави в умовах війни.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних аспектів удосконалення управління фінансовою безпекою держави в умовах повномасштабної війни в Україні.

Мета магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо трансформаційних змін в управлінні фінансовою безпекою держави в умовах повномасштабної війни в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в магістерській роботі **вирішено наступні завдання**:

– досліджено концептуальні основи управління фінансовою безпекою держави в умовах війни;

– досліджено стан, виклики та загрози для фінансової безпеки України;

– досліджено концептуальні положення процесу управління фінансовою безпекою;

– виконано діагностику та запропоновано регулювання фінансової безпеки на макро- та мікрорівнях;

– здійснено моніторинг ризиків фінансовій безпеці та прогнозування рівня фінансової безпеки на 2025 – 2027 рр.;

– запропоновано низку трансформаційних змін в управлінні складовими фінансової безпеки із застосуванням результатів експертного оцінювання.

В магістерській роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів магістерського дослідження полягає у наступному:

– **удосконалено** науково-практичний підхід до управління фінансовою безпекою, який, на відміну від існуючих, враховує комплекс заходів з трансформації державного боргу в напряму зниження ризиків втрати фінансової безпеки;

– **набув подальшого розвитку** процес управління фінансовою безпекою в контексті застосування результатів експертного оцінювання впливу ризиків на складові фінансової безпеки.

Інформаційною базою магістерської роботи є методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати магістерського дослідження пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Формування концепції цифрової трансформації та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду» (м. Запоріжжя), 21 – 22 листопада 2024 р., тема тез доповіді «Дестабілізуючі впливи на фінансово-економічну безпеку в умовах повномасштабної війни в Україні».

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 113 стор. Робота містить 17 рисунків, 9 таблиць. Список використаних джерел включає 56 найменувань.

РОЗДІЛ 1
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1. Національна безпека України: складові елементи та виклики сьогодення

Сучасне загострення майже всіх міжнародних політичних процесів дає нам чітку картинку того, що у геополітику знову повертається забуте за роки після Холодної війни словосполучення «біполярний світ», на політичній карті світу знову починає з'являться уявний поділ країн та регіонів на два табори, в залежності від політичного курсу та підтримки однієї зі сторін глобального протистояння. Після закінчення Холодної війни минуло вже близько 30 років, а учасники міжблокових протистоянь не змінилися; це рф, яка сповідує агресивну міжнародну політику, та знову тяготіє до ізоляційної форми існування. Відправною точкою даних змін у міжнародно-політичній площині виступила військова агресія рф по відношенню до України, та окупація частини території нашої держави. Ворожій політиці РФ на міжнародній арені протистоять більшість країн Європи та США, тобто країни члени блоку НАТО, які останні 7 років через санкційні та переговорні важелі намагаються впливати на зовнішню політику Росії у військово-політичній та військово-гуманітарній сферах. На жаль, наша держава починаючи з 2014 року стала центром російської гібридної агресії, яка знаходить своє практичне вираження не тільки у військовій площині, безпосередньо на території проведення Операції Об'єднаних Сил, але і у інформаційному, дипломатичному та економічному просторах. Тому питання національної та регіональної безпеки України об'єктивно повинно бути найбільш актуальним та обговорюваним блоком проблем для діючої влади [1].

Перш ніж загострювати увагу на конкретних викликах, які стоять перед нашої країною треба надати офіційне визначення даних понять, та описати їх

структурні елементи. Законодавче визначення поняття національної безпеки наводиться у однойменному Законі Україні «Про Національну безпеку України» [2], за яким під даним терміном розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Тобто ми можемо побачити, що національна безпека України є багатокомпонентним та багатоаспектним поняттям, і для її активної практичної реалізації повинні тісно співпрацювати майже всі внутрішні та зовнішні державні системи. Державні органи, які відповідно до своїх повноважень здійснюють практичний захист національних інтересів прийнято об'єднувати в сектор безпеки і оборони. Сектором безпеки і оборони України відповідно до норм вже згаданого Закону України «Про національну безпеку України» виступає система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, діяльність спрямована на захист національних інтересів України від загроз.

На нашу переконливу думку, одним з головних структурних елементів загальної системи національної безпеки та оборони є актуальні оборонно-стратегічні документи держави, окрім Конституції України та профільних законів, які скоріше мають загальне значення, до системи фундаментальних нормативно-правових актів системи оборони та національної безпеки входять такі документи як Стратегія національної безпеки України [3], з її положень виходить і формується Воєнна доктрина України, та Стратегічний оборонний бюлетень України, який в свою чергу виступає документом оборонного планування, також Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, даний документ формує перелік пріоритетних цілей та спроможностей нашої держави для розвитку в середньостроковій перспективі. Президент України

своїм указом вводить в дію кожну нову редакцію даних документів, які безпосередньо формуються в РНБО України [4].

Стратегія національної безпеки України визначає: 1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; 2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; 3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; 4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; 5) ресурси, необхідні для її реалізації [2]. Проблематику національної безпеки протягом останніх років досліджували у своїх роботах І.Бінько, В.Білоус, О.Бєлов, О.Бодрук, В.Ваганов, О.Власюк, А.Возженіков, С.Гавриш, О.Гончаренко, В.Горбулін, О.Дзьобань, А.Качинський, В.Картавцев, Г.Костенко, В.Крутов, С.Кудінов, О.Литвиненко, Е.Лісіцин, В.Ліпкан, М.Левицька, В.Мунтіян, Н.Нижник, Г.Новицький, В.Паламарчук, С.Пирожков, Г.Перепелиця, Г.Почепцов, М.Панов, В.Сідак, М.Стрельбицький, Л.Стрельбицька, Г.Ситник, І.Тимошенко, В.Тихий, С.Фальченко, О.Хомра, О.Шевченко та інші. В той же час, серед провідних авторів, що займаються проблемами економічної безпеки, варто виділити: Т.Гладченко, Г.Козаченко, Н.Яценко, В.Мунтіян, П.Пашко, Т.Соколенко, В.Савіна, Є.Олєйніков, В.Ортинський, О.Новікова, Т.Васильців, О.Рудницька, І.Шевченко, Л.Шемаєва, С.Тамбовцева, Л.Абал-кіна, К.Іпполітов, Г.Таранушенко, В.Шлемко, І.Бінько, М.Єрмошенко та інші. Розглядаючи питання інституційного забезпечення державного управління у сфері національної безпеки в його ґенезі, науковці [7] звертають увагу на існування безлічі базових понять, якими характеризується безпека як така, з-поміж них «міжнародна безпека», «регіональна безпека», «національна безпека», «військова безпека», «політична безпека», «економічна безпека», «екологічна безпека», «інформаційна безпека», «соціальна безпека», «безпека життєдіяльності» та інші види безпеки, перелік яких, на думку дослідника,

можна продовжувати безкінечно залежно від того, які цілі переслідуються у науковому пошуку [8, с. 16].

Слід зазначити, що економічна безпека України включає фінансову безпеку, а іноді науковці розглядають ці дві складові як взаємодоповнюючі. Так, серед основних загроз економічній безпеці, що закріплені у Стратегії національної безпеки 2020 року «Безпека людини – безпека країни» [3], що затверджена указом Президентом України No392/2020 14 вересня 2020 року слід відмітити наступні загрози, що регламентовані у Розділі ІІ. «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов»: непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливлюють її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище; недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконаліть та фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій; недостатній рівень конкуренції та панування монополій, зокрема в енергетичній сфері та інфраструктурі, низька енергоефективність зменшують конкурентоспроможність України, загрожують добробуту її громадян; посилюються загрози для критичної інфраструктури, пов’язані з погіршенням її технічного стану, відсутністю інвестицій в її оновлення та розвиток, несанкціонованим втручанням у її функціонування, зокрема фізичного і кіберхарактеру, триваючими бойовими діями, а також тимчасовою окупацією частини території України; погіршуються середовище життєдіяльності, якість повітря, питної води, продуктів харчування, що впливає на життя та здоров’я людей [3].

Зупинимось більш детально на Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року [9]. Стратегія економічної безпеки України визначає

шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами. Стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси. Протягом 2010 – 2019 років стан економічної безпеки оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014 – 2015 роках. Загалом показники всіх основних складових економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі.

Економічна безпека України зазнає відчутних трансформацій в умовах довготривалої війни. Пройшовши етап стабілізації та адаптації до перших шоків повномасштабного вторгнення, національний економічний механізм почав поступовий перехід до економіки воєнного часу. Це обумовлює як обережні оптимістичні прогнози експертів стосовно економічного відновлення, так і нові виклики та загрози економічній безпеці держави. У 2024 р. виклики і загрози економічній безпеці пов’язуються насамперед із безпосереднім деструктивним впливом воєнних дій для економічного розвитку (зокрема: фізичними руйнуваннями основних засобів та економічної інфраструктури, неможливістю здійснювати економічну діяльність в умовах воєнних дій на локальних напрямках; ракетно-дроновими атаками та ін.), нестачею кваліфікованої робочої сили, а також ймовірним збільшенням макроекономічних диспропорцій. На тлі невизначеності у розмірах завданих війною збитків та можливостей їх компенсації, часові та фінансові перспективи відновлення економічного потенціалу у багатьох сферах діяльності залишаються серед основних проблем економічної безпеки України.

Збитки, завдані війною, продовжують збільшуватись. Згідно зі спільно підготовленою групою Світового банку, Єврокомісією та ООН (у період з 24.02.2022 р. по 31.12.2023 р.) «Швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення» (*RDNA3* [11]) вартість післявоєнного відновлення в Україні за станом на кінець 2023 р. склала 486 млрд дол. США. Найбільш постраждалими є житловий сектор, транспорт, торгівля та промисловість, енергетика і сільське господарство. У регіональному вимірі найбільші руйнування зосереджені в Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Київській областях. За оцінкою *RDNA3*, пряма шкода від великої війни становить майже 152 млрд дол. США. У цілому, в 2023 р. стан економічної безпеки держави стабілізувався, хоча затяжна війна й погіршила можливості економічного зростання та посилила залежність національної економіки від зовнішніх джерел розвитку. Збитки, завдані війною, не дозволили у 2023 р. досягти довоєнного рівня реального ВВП, останній склав 75 % показника 2021 р. Водночас економічне зростання України у 2023 р. склало 5,3 %, що дещо перевищило попередні прогнозні очікування й дозволило зафіксувати впевнену стабілізацію стану та послаблення більшості ризиків для економічної безпеки у період після повномасштабного вторгнення. Для досягнення довоєнних обсягів реального ВВП національній економіці знадобиться 6–7 років щорічного зростання на рівні 5 %. Зокрема, за базовими прогнозами МВФ, реальний ВВП у 2027 р. складатиме 90,5 % від його обсягів 2021 р. При цьому, у зазначених прогнозних темпах зростання та за міжнародної допомоги держава здатна підтримувати певне «виживання», яке не орієнтоване на вирішення для економіки завдань стратегічного порядку. Відтак країна потребує суттєвішого збільшення інвестиційних вкладень, а також інших антикризових й довгострокових дій [10].

Стабілізація ситуації в економіці України протягом 2023 р. створила підґрунтя для пожвавлення внутрішнього споживчого попиту. Втім, його динаміка залишається ще низькою, і значною мірою підтримується соціальними витратами держави, та не є наслідком стійкого зростання

доходів населення від поліпшення економічної активності в країні. При цьому значна частка такого фінансування забезпечувалася через надання Україні міжнародної фінансової підтримки з боку країн-партнерів на цілі підтримки Державного бюджету. Поступовому відновленню внутрішнього споживчого попиту у 2023 р. сприяли позитивні зміни у сфері зайнятості, спостерігалося динамічне зростання попиту на робочу силу в Україні. Підтримка макроекономічної стабільності, збереження прийнятного інвестиційно-інноваційного й виробничого розвитку, а також відновлення динаміки соціального розвитку залишаються важливими завданнями для мінімізації ризиків економічної безпеки України.

Демографічні та соціальні деформації зумовлюють найбільші ризики для економічної безпеки України. Обмежені можливості відновлювати та накопичувати соціальний капітал мають значні негайні та відкладені ефекти, які погіршують стан економічної безпеки навіть за умови відсутності воєнних ризиків. Водночас, попри збереження тенденцій, характерних для 2022 р. (зокрема, стосовно обмежених можливостей держави виконувати соціальні зобов’язання та підтримувати всі вразливі категорії населення), відбувається певне відновлення від шоків війни та подальша стабілізація складників соціальної системи, яка, втім, не є оптимальною. Насамперед, це стосується демографічних змін та міграційних процесів. При цьому посилюються спроби віднайти стійкішу модель соціальної підтримки, яка б ефективно сприяла збереженню людського капіталу.

У 2023 р. порівняно з попереднім роком дещо поліпшилися оцінки стану фінансової безпеки, водночас загальні очікування не дозволяють переважній більшості загроз залишити середньо-високу зону ризику. У сфері державних фінансів джерелами ризиків залишаються: стан державного боргу, дефіцит бюджету; втрати від податкових і митних надходжень; стійкість пенсійної системи, а також недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави. При цьому експерти оптимістично ставляться до можливостей банківської

системи та заходів НБУ для забезпечення фінансової стабільності й, відповідно, не змінили думки про помірність ризиків стосовно інституційної спроможності банківської системи та непрацюючих кредитів.

Збереження обмежень для зовнішньої торгівлі, триваюча інвестиційна криза і загрози для розширення виробничого потенціалу промисловості, особливо її переробного сегменту, закладають значні ризики для стабілізації економічної безпеки в умовах довготривалої війни. Подолання дисбалансів зовнішньої торгівлі, які склалися внаслідок критичного ураження експортних можливостей, вимушеного збільшення імпорту, а також суттєвого збільшення негативного впливу зовнішніх факторів (блокування логістичних шляхів) потребує створення пакету системних дій щодо підтримки експортної діяльності та зміцнення стійкості ланцюгів постачання, зокрема стратегічно важливих товарів. Це дозволить поліпшити зовнішньоекономічний компонент економічної безпеки у середньо- і довгостроковій перспективі.

У 2023 р. вдалося започаткувати відновлювальний тренд у промисловості, що стало можливим завдяки попиту на внутрішньому ринку, зокрема на продукцію для потреб ЗСУ та для інфраструктурного відновлення країни, поліпшенню забезпечення електроенергією споживачів, релокації виробництв, лібералізації зовнішньої торгівлі, диверсифікації шляхів експорту українських товарів. Для закріплення позитивних змін та поліпшення стану виробничої безпеки в умовах повномасштабної війни важливими є продовження адаптаційних змін, подолання існуючих проблем та обмежень, масштабування ефективних стратегій та практик підприємств щодо подолання кризи, викликаної війною, а також пристосування до нових умов діяльності.

В умовах збереження високих воєнних ризиків загрози у сфері продовольчої безпеки залишаються відчутними і не втрачають актуальності. Через бойові дії знищується родючий ґрунтовий шар на значній площі сільгоспугідь, наслідком чого стає збільшення частки земель, непридатних для використання, і, відповідно, зниження обсягів виробництва

значущих видів сільськогосподарської продукції. Окрім цього, постійні обстріли виробничої та логістичної інфраструктури зберігатимуть і в подальшому високі ризики руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами через брак фінансових ресурсів. Водночас, найсуттєвішою загрозою продовольчій безпеці, яка зберігатиметься і в майбутньому, є посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві.

Через відсутність прогнозованого терміну завершення війни, розв'язаної рф, не можливо сформувати вичерпний перелік викликів і загроз економічної безпеки України. Серед нових ризиків поширення випадків блокування вільного транскордонного руху товарів з України до країн ЄС через страйки або за рахунок запровадження дискримінаційних односторонніх обмежень є специфічним і складно прогнозованим ризиком економічної безпеки. Посилення зовнішньої нестабільності, пов'язане з потенціалом розширення бойових дій, може призвести зокрема до значного напруження у ланцюгах постачання для більшого кола країн-партнерів України й спричинити ширший негативний вплив на значну кількість економічних процесів для України [11].

Отже, специфічними потенційними ризиками, які можуть впливати на довгострокову економічну безпеку України й варті для подальшого врахування є такі: посилення конкуренції за корисні копалини та необхідність брати до уваги цей контекст для посилення стійкості й функціонування вітчизняних галузей видобування та обробки, а також ланцюгів постачання критично важливих товарів та ресурсів; екстремальні погодні явища, які загострюють проблеми продовольчої безпеки, водопостачання та логістики, що призводить до міграції, і на які доцільно зважати у визначенні пріоритетів продовольчої та економічної безпеки держави; значна залежність України від обсягів та періодичності надходження міжнародної допомоги, що ускладнює

можливості для реалізації стратегічних пріоритетів держави; ризики для безпеки та стабільності, пов’язані із нестачею контролю технологій зі штучним інтелектом, котрі варто визначити для пріоритетних дій для захисту економічної безпеки у сфері цифровізації.

1.2. Фінансова безпека: стан, виклики та загрози у період повномасштабної війни в Україні

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року [12]: Україна – держава з ефективними публічними фінансами та розвинутим фінансовим сектором, що сприяють економічному зростанню в країні. Стратегічні цілі за напрямом «макроекономічна політика», який і розкриває фінансову складову економічної безпеки на рівні держави, передбачається: забезпечення стійкості публічних фінансів та покращення суверенних рейтингів; збереження макроекономічної стабільності; створення ефективного фінансового сектору.

Зв’язок фінансової безпеки, економічної безпеки та національної безпеки представлено на рис. 1.1.

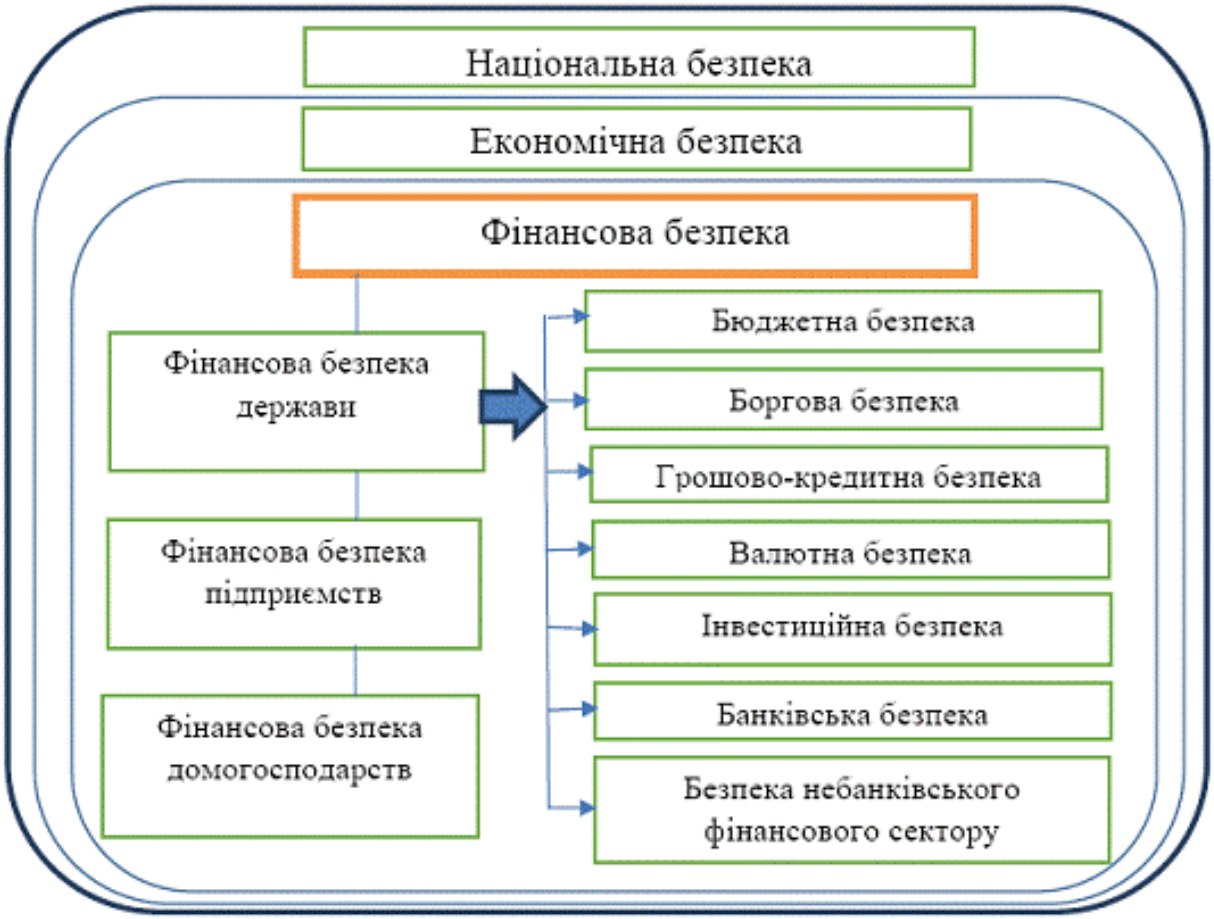

Рисунок 1.1 - Зв'язок національної безпеки, економічної безпеки та фінансової безпеки

Поняття фінансової безпеки держави є доволі широким, тому нема єдиного чіткого його визначення. Виходячи з різних трактувань, у наукових джерелах виділені такі підходи до визначення змісту фінансової безпеки держави: з погляду функціонального забезпечення – розгляд фінансової безпеки залежно від видів загроз, яких необхідно уникати; забезпеченості всіма необхідними фінансовими інструментами. В цій позиції визначення змісту фінансової безпеки надають такі вчені: Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. [13], Кульпінський С. [14], Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О [15]; статичний підхід – полягає в тому, що фінансову безпеку оцінюють як такий стан бюджетної, податкової, митної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної систем, який буде сприяти збалансованості, стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатності забезпечити стале зростання економіки країни. Такий підхід притаманний у працях Єпіфанова

А. О., Пластун О. Л., Домбровського В. С. [16], Аксьонової Т. С. [17], Власюка О. С. [18]; у контексті нормативно-правового регулювання – фінансову безпеку розглядають з точки зору створення необхідних нормативно-правових передумов функціонування фінансової системи, правового забезпечення ефективного функціонування фінансових установ, що зробить неможливим спрямувати фінансові потоки в тіньову чи напівтіньову сферу, а також використовувати фінансові ресурси держави не за цільовим призначенням. Такий підхід до визначення поняття «фінансова безпека держави» використовують Миколайчук А. Б. [19], Гетманець О. [20].

Впливаючи на економіку країни за допомогою фінансових механізмів, важелів та стимулів, фінансовий сектор держави забезпечує тим самим становлення особливої фінансової влади. Стабільність і захищеність цього сектора доцільно визначити як чинник, який забезпечить фінансову та, як наслідок, національну безпеку держави. Забезпечення фінансової безпеки держави безпосередньо пов’язане зі збільшенням ефективності фінансової сфери, що сприяє інноваційному соціально-економічному розвитку країни, і є сукупністю комплексу заходів: проведення ефективної грошової політики, реформування банківської системи та фінансових ринків. Кровопролитна війна, яку розв’язала рф, стала справжнім викликом для України, та й усього світу. В цих умовах зросли внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці держави, що не оминуло такої її складової, як фінансова безпека. На думку експертів, ця війна призведе до розростання глобальної економічної та фінансової кризи. В цих умовах важливе значення має визначення внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовй безпеці України в умовах військового стану, а головне – розроблення стратегії нейтралізації цих загроз і підвищення ефективності фінансової безпеки [21].

Фінансова безпека країни залежить від визначення сфер правого регулювання складників фінансової системи як елементів, які утворюють загальне правове середовище регулювання фінансів, визначають окремі сфери діяльності відповідних суб’єктів, які уповноважені забезпечувати

розвиток і захист фінансових інтересів громадян, регіонів і держави [20]. Фінансову безпеку характеризують як складну багаторівневу систему, що сформована з низки підсистем, які відрізняються структурою та логічним змістом. Як зазначається в літературних джерелах, фінансова безпека є важливою складовою економічної безпеки. Вона стосується не лише держави в цілому, але й територіальних громад, національних галузей, суб'єктів господарювання, окремих домогосподарств, особи (рис. 1.2).

Поняття фінансової безпеки повинно взаємодіяти із загальним поняттям національної безпеки країни; визначати фінансову безпеку як складову економічної безпеки; мати власний зміст, що відрізняє її проблеми від проблем загальноекономічного характеру. Взаємозв'язок різних напрямів безпеки держави від її фінансової складової визначається дуже просто – відсутність достатніх фінансових ресурсів призводить до недофінансування найважливіших заходів, з іншого боку, – існує загальний взаємозв'язок між різними видами безпеки, що знаходить конкретний вираз у різних за своїм економічним характером явищах і процесах. Основною метою фінансової безпеки держави є постійне підтримання ефективного стану фінансової системи. Фінансова безпека держави є складною, яка включає взаємопов'язані компоненти. Досліджуючи питання компонентів фінансової безпеки держави, необхідно виділити такі основні елементи: об'єкт, суб'єкт, принципи, напрями, загрози (внутрішні та зовнішні).

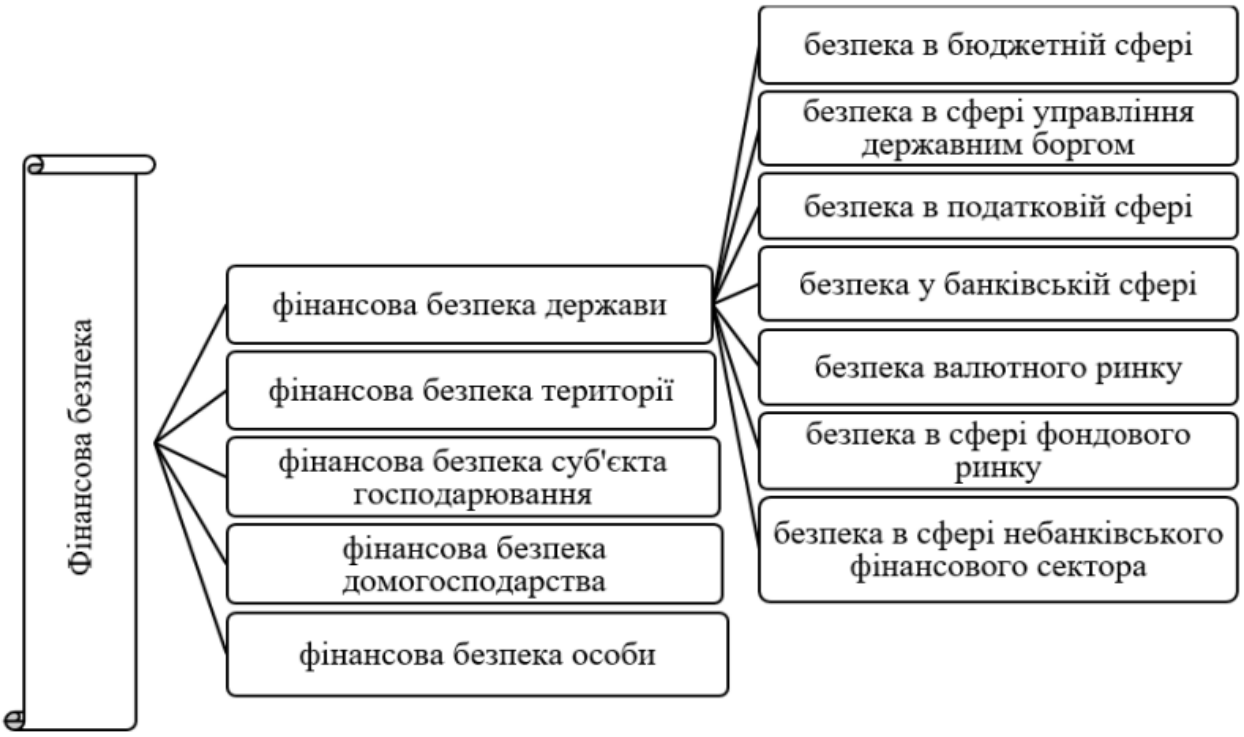

Рисунок 1.2 - Складові фінансової безпеки в контексті економічної політики України до 2030 року

З урахуванням підходів до визначення сутності фінансової безпеки можна визначити, що об’єктом фінансової безпеки держави є її фінансова система в цілому, яку досліджують з погляду функціонального, статистичного, нормативно-правового підходів, а також усі її сфери та ланки. Відповідно до сегмента фінансової системи, ланками фінансової безпеки держави є: бюджетна, боргова, банківська, валютна, грошово-кредитна, небанківських фінансових ринків (фондового та страхового). В наукових джерелах досить повно досліджені відповідні компоненти фінансової безпеки держави. Доцільно зазначити, що всі перераховані ланки фінансової безпеки взаємопов’язані між собою, взаємообумовлені один одним і орієнтовані на забезпечення фінансової стійкості держави.

Суб’єктами, які забезпечують фінансову безпеку держави, є, в першу чергу, органи державної влади, управління та самоврядування: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні

органи виконавчої влади; Державна казначейська служба України; Національний банк України; Державна податкова служба України; Національна поліція України, суди загальної юрисдикції; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування та інші. Окремо доцільно виділити Службу державного фінансового моніторингу, на яку покладено виконання функцій фінансової розвідки і яка є національним центром для отримання та аналізу повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації, про відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

У 2021 році створено новий орган, який можна віднести до суб'єкта економічної, в тому числі й фінансової безпеки – Бюро економічної безпеки. Це орган, на який покладено завдання протидіяти правопорушенням, які посягають на фінансову безпеку держави. В сучасних умова відбувається перехід від системи фінансової безпеки, покликаної обслуговувати виключно інтереси держави, до системи, яка прагне гармонійно поєднати інтереси громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій, установ, галузей, регіонів, держави, суспільства. Отже, фінансову безпеку можна визначити як стан, як процес, як різнорівневу систему та, нарешті, як багатофакторну категорію. Якщо ж характеризувати різнорівневі елементи фінансової безпеки, слід зазначити, що специфіка їх змісту залежить від особливостей інтересів кожного окремо взятого елемента.

Важливою умовою створення й ефективного забезпечення фінансової безпеки є визначення й безумовне дотримання принципів. Принцип (від латинського principium – начало, основа) – це твердження, яке сприймають як головне, важливе, суттєве, неодмінне. В науці принципи визначають як загальні вимоги до побудови теорії, які сформульовані як те первинне, що знаходиться в основі певної сукупності фактів. Доцільно виділити загальні, функціональні принципи забезпечення фінансової безпеки держави, і принципи її організації.

Рисунок 1.3 - Загальні принципи забезпечення фінансової безпеки держави

Система забезпечення та підвищення фінансової безпеки держави повинна базуватися на загальних принципах, які представлені на рис. 1.3.

Ці принципи відображають суттєві аспекти фінансової безпеки, які відповідають за правильне її функціонування, без яких вона б не виконувала

свого призначення. За критерієм спроможності виконувати фінансовою системою свої функцій, тобто з точки зору функціонального підходу, доцільно виділити такі принципи фінансової безпеки: 1) *ефективність,* тобто здатність фінансової системи забезпечувати досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку держави; 2) *незалежність,* яка визначається здатністю держави самостійно встановлювати цілі, механізми та шляхи функціонування фінансової системи; 3) *конкурентоспроможність,* тобто здатність фінансової системи повноцінно виконувати свої завдання та функції в умовах існування та впливу фінансових систем інших країн та світових фінансових агентів.

Для того, щоб сформувати фінансову безпеку держави як систему доцільно дотримуватися таких принципів: 1)визначення й затвердження на державному рівні національних інтересів фінансової безпеки. З цією метою повинна бути розроблена й прийнята національна стратегія забезпечення фінансової безпеки. Це може бути окрема концепція чи програма, а може бути складова Державної стратегії економічної безпеки України; 2) встановлення й аналіз пріоритетних напрямів державної політики у сфері фінансової безпеки. Залежно від економічної ситуації основні напрями у даній сфері необхідно переглядати; 3) визначення основних критеріїв ефективності фінансовокредитної системи з погляду її безпеки; 4) визначення внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці держави; 5) постійний моніторинг порогових значень індикаторів фінансової безпеки, їх аналіз та порівняння з поточними; 6) встановлення та чітке виконання суб’єктами системи фінансової безпеки покладених на них функцій та повноважень, оцінювання відповідальності за неналежну реалізацію; 7) необхідність структурного формування й правового оформлення системи фінансової безпеки [22, с. 59].

З точки зору проф. Власюка О. С. «загрози фінансовій безпеці України – це сукупність наявних і потенційно можливих явищ і чинників, що дестабілізують фінансову сферу, проявами чого є різке падіння ВВП,

порушення процесу формування та розподілу централізованих фондів держави, дестабілізація банківської системи, знецінення національної валюти й дефолт за суверенними боргами; зростання рівня тінізації економіки» [23, с. 34]. Акімова Л. М. визначає, що «загрози фінансовій безпеці доцільно розглядати як наявні та потенційно можливі явища й чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у фінансовій та економічній сферах» [24, с. 229]. Аксьонова Т. С. вважає, що такі визначення загроз не показують повної картини бачення проблеми [25, с. 134]. З погляду науковця, загрозами фінансової безпеки є загрози безперебійності роботи усіх її складових. При цьому необхідно враховувати, що «проблеми фінансової безпеки стають актуальними у часи фінансових криз як в окремо взятій державі, так і в контексті глобальних змін, коли відбувається «стиснення» фінансових ринків і посилюється конкуренція за обмежені обсяги ресурсів, доступ до яких отримують лише ті країни, платоспроможність яких не викликає сумнівів» [26, с. 67]. Загалом для нашої держави характерними є загрози, пов’язані зі слабкістю фінансової системи, недостатньо ефективним її регулюванням і контролем.

Важливим індикатором, який впливає на фінансову безпеку України, є співвідношення сукупного державного боргу та обсягу ВВП. Як видно на рис.1.4. у довоєнний період обсяг державного боргу у 2021 р. склав менше 50%, але вже з 2022 р. ситуація значно погіршилась обсяг державного боргу зріс на 32,5%. Першою умовою зміцнення фінансової безпеки є перемога України у війні. Однак вже в умовах воєнного стану необхідно розробляти стратегію фінансової безпеки. Під стратегією фінансової безпеки розуміють економічний та політичний курс у діяльності фінансових органів державної влади, економічних та фінансово-банківських структур, який спрямований на створення умов і ресурсів фінансової стабілізації та економічного зростання при збереженні й зміцненні цілісності України, її економічного простору та фінансової системи.

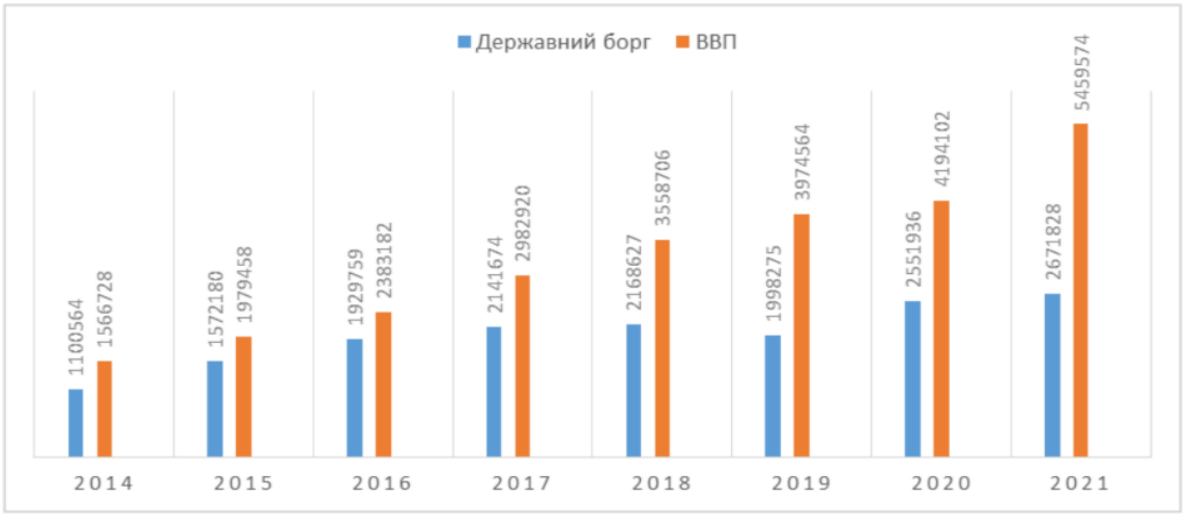

Рисунок 1.4. Порівняльна характеристика сукупного державного боргу та ВВП у довоєнний період, млн грн. [28]

Отже, основними орієнтирами зміцнення фінансової безпеки України доцільно визначити: оптимізацію системи оподаткування, за рахунок підвищення її функціональності; збалансованість бюджетів, що може бути досягнуто за допомогою збільшення доходної частини та зменшення видатків, оптимізації структури видаткових статей, а також розширення неемісійних та емісійних джерел фінансування бюджетного дефіциту; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів з метою виконання поставлених завдань в умовах кризових явищ, які спричинила війна; вдосконалення боргової політики; послідовне зниження темпів інфляції; активізація кредитування.

1.3. Управління фінансовою безпекою: концептуальні положення

Фінансова безпека держави є комплексною складною, компонентами якої є: об’єкт, суб’єкт, принципи, напрями, національні інтереси у фінансовій сфері, загрози (внутрішні та зовнішні), методи, усунення загроз. Принципи фінансової безпеки доцільно об’єднати у групи і виділити загальні, функціональні, організаційні. В умовах воєнного стану важливе значення має

своєчасне визначення загроз фінансовій безпеці України, що дозволить мінімізувати їх та розробити практичні заходи щодо розроблення стратегії зміцнення фінансової безпеки, проведення виваженої та дієвої політики щодо забезпечення стійкості фінансової системи держави. Найважливішим заходом забезпечення фінансової безпеки є перемога України.

Проблемі вивчення фінансової безпеки присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Найбільш вагомий вклад у розвиток науки про економічну та фінансову безпеку внесли О.І. Барановський, В.К. Сенчагов, Е.А. Олейніков, А.І. Сухоруков, М.М. Єрмошенко, Я.А. Жаліло, В.А. Предборський, Г. Пастернак-Таранушенко, В.І. Мунтіян. Разом з тим, незважаючи на велику кількість публікацій, залишається багато невирішених проблем управління фінансовою безпекою її правових та організаційних засад, які стосуються концептуальних підходів до управління фінансовою безпекою держави. Безпека як результат управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів – це здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому є вияв стану захищеності їх інтересів, у третьому – вияв системи заходів безпеки [29].

Система управління фінансовою безпекою, як будь-яка система управління соціально-економічним процесом, започатковується відповідно до мети, стратегії (шляхів досягнення) та завдань і включає дві підсистеми: керуюча (суб’єкт управління) та керована (об’єкт управління). Кожна з цих підсистем виконує відповідні функції. Під поняттям «управління фінансовою безпекою» нами мається на увазі свідомий цілеспрямований вплив суб’єкта управління на множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан фінансової безпеки, державні та недержавні інституції, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення її функціонування для

розв'язання завдань щодо забезпечення фінансової безпеки. Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки держави є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, громадяни України та їх об'єднання.

У практичному плані усі заходи спрямовані на забезпечення фінансової безпеки, мають фокусуватися на конкретних об'єктах – правах, свободах, інтересах і пріоритетах людини та громадянина, суспільних цінностях, суверенітеті та територіальній цілісності держави. Особливу увагу приділяють такій вимозі до системи фінансової безпеки, як законність її функціонування. Ця законність повинна ґрунтуватися на відповідній нормативно-правовій базі, що забезпечуватиме ефективне функціонування.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі розробки відповідних наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки (рис. 1.5). Зазначимо, що фінансова безпека досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, інформаційній і власне фінансовій сферах.

Доктрина фінансової безпеки є сукупністю офіційних поглядів на цілі, завдання, принципи та основні напрями забезпечення фінансової безпеки країни. Справжня доктрина служить основою для: 1) формування державної політики в сфері забезпечення фінансової безпеки України; 2) підготовки пропозицій щодо вдосконалення правового, методичного науково-технічного

та організаційного забезпечення фінансової безпеки України; 3) розробки цільових програм забезпечення фінансової безпеки України.

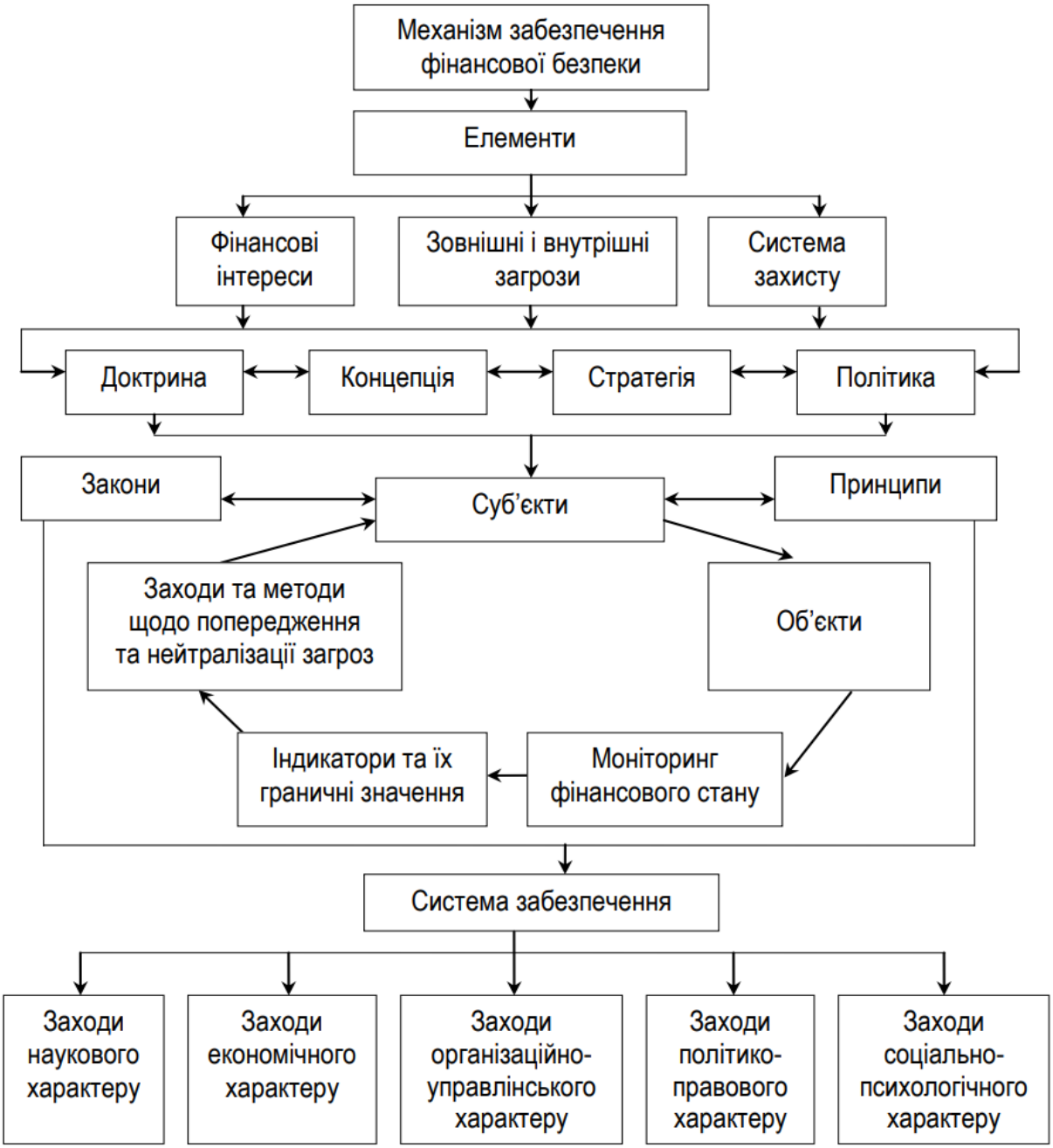

Рисунок 1.5 - Складові механізму забезпечення фінансової безпеки держави

Справжня доктрина розвиває Концепцію національної безпеки України стосовно фінансової сфери. Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання досягнення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави, її зміст покликаний координувати

загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян, суб'єктів господарювання, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Без обґрунтованої концепції фінансової безпеки неможливо сподіватися на реалізацію ефективного соціально-економічного розвитку держави. Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку та послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації. Державна стратегія фінансової безпеки та комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії.

Забезпечення фінансової безпеки України вимагає створення відповідної інфраструктури. За фінансову безпеку в цілому мають відповідати Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України та структури, що нею координуються, а за функціональні напрямки фінансової безпеки – економічний блок Кабінету Міністрів України з виділенням відповідних підрозділів, Розрахункова палата і Національний банк України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також органи судової влади і прокуратури [30]. При цьому необхідна чітка координація зусиль цих структур.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці країни; розрахунок порогових і граничнодопустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу; діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій

безпеці. Діяльність держави щодо забезпечення фінансової безпеки має здійснюватися за такою схемою (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 - Концептуальні напрями діяльності держави щодо забезпечення фінансової безпеки

Отже, управління фінансовою безпекою держави потребує розв'язання широкого кола проблем, які стосуються визначення критеріїв фінансової безпеки; постійного відстеження чинників, які викликають загрозу фінансовій безпеці країни; розроблення заходів щодо їх попередження та подолання. Пріоритетним у галузі фінансової безпеки України має бути створення належних правових, економічних, соціальних умов з

удосконалення фінансової, грошово-кредитної, валютної, бюджетної, боргової, сфер політики та управління державою.

Висновки до розділу 1

Законодавче визначення поняття національної безпеки наводиться у однойменному Законі Україні «Про Національну безпеку України», за яким під даним терміном розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Тобто ми можемо побачити, що національна безпека України є багатокомпонентним та багатоаспектним поняттям, і для її активної практичної реалізації повинні тісно співпрацювати майже всі внутрішні та зовнішні державні системи.

С специфічними потенційними ризиками, які можуть впливати на довгострокову економічну безпеку України й варті для подальшого врахування є такі: посилення конкуренції за корисні копалини та необхідність брати до уваги цей контекст для посилення стійкості й функціонування вітчизняних галузей видобування та обробки, а також ланцюгів постачання критично важливих товарів та ресурсів; екстремальні погодні явища, які загострюють проблеми продовольчої безпеки, водопостачання та логістики, що призводить до міграції, і на які доцільно зважати у визначенні пріоритетів продовольчої та економічної безпеки держави; значна залежність України від обсягів та періодичності надходження міжнародної допомоги, що ускладнює можливості для реалізації стратегічних пріоритетів держави; ризики для безпеки та стабільності, пов’язані із нестачею контролю технологій зі штучним інтелектом, котрі варто визначити для пріоритетних дій для захисту економічної безпеки у сфері цифровізації.

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Україна – держава з ефективними публічними фінансами та розвинутим фінансовим сектором, що сприяють економічному зростанню в

країні. Стратегічні цілі за напрямом «макроекономічна політика», який і розкриває фінансову складову економічної безпеки на рівні держави, передбачається: забезпечення стійкості публічних фінансів та покращення суверенних рейтингів; збереження макроекономічної стабільності; створення ефективного фінансового сектору.

Основними орієнтирами зміцнення фінансової безпеки України доцільно визначити: оптимізацію системи оподаткування, за рахунок підвищення її функціональності; збалансованість бюджетів, що може бути досягнуто за допомогою збільшення доходної частини та зменшення видатків, оптимізації структури видаткових статей, а також розширення неемісійних та емісійних джерел фінансування бюджетного дефіциту; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів з метою виконання поставлених завдань в умовах кризових явищ, які спричинила війна; вдосконалення боргової політики; послідовне зниження темпів інфляції; активізація кредитування.

Управління фінансовою безпекою держави потребує розв’язання широкого кола проблем, які стосуються визначення критеріїв фінансової безпеки; постійного відстеження чинників, які викликають загрозу фінансовій безпеці країни; розроблення заходів щодо їх попередження та подолання. Пріоритетним у галузі фінансової безпеки України має бути створення належних правових, економічних, соціальних умов з удосконалення фінансової, грошово-кредитної, валютної, бюджетної, боргової, сфер політики та управління державою.

РОЗДІЛ 2
ДІАГНОСТИКА І РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БАЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МІКРОРІВНІ

2.1. Методичні основи та індикатори оцінювання фінансової безпеки держави

Сучасні економічні реалії переконливо свідчать, що перспективи, темпи та загальний вектор напряму соціально-економічного прогресу національних господарств значною мірою залежить від стану сформованості економічної безпеки держави, у системі якої важливу роль відіграє фінансова складова. Через швидку зміну ринкової кон'юнктури на світових фінансових ринках та взаємопов'язану систему економічних відносин у структурі світового господарства стан вітчизняного фінансового сектору дедалі складніше контролювати з розрахунку внутрішніх джерел впливу, а головне – з розрахунку довготривалої руйнівної агресії рф, повномасштабність якої розпочалась 24.02.2022 р. Розробка ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки держави неможлива без наукового осмислення її економічної сутності, дослідження й розробки методів оцінки та перегляду теоретичних підходів, до забезпечення стабільності й стійкості фінансової системи держави.

Фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворюють підсистеми (бюджетна, податкова, боргова, фінансова безпека банківської системи, валютна, грошово-кредитна, інвестиційна, фінансова безпека страхового та фондового ринку), кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку. Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною, то механізм її забезпечення становить сукупність організаційних та інституційно-правових заходів впливу спрямованих на своєчасне виявлення, попередження та ліквідацію загроз стабільності і стійкості фінансової системи, містить три елементи (рис. 2.1).

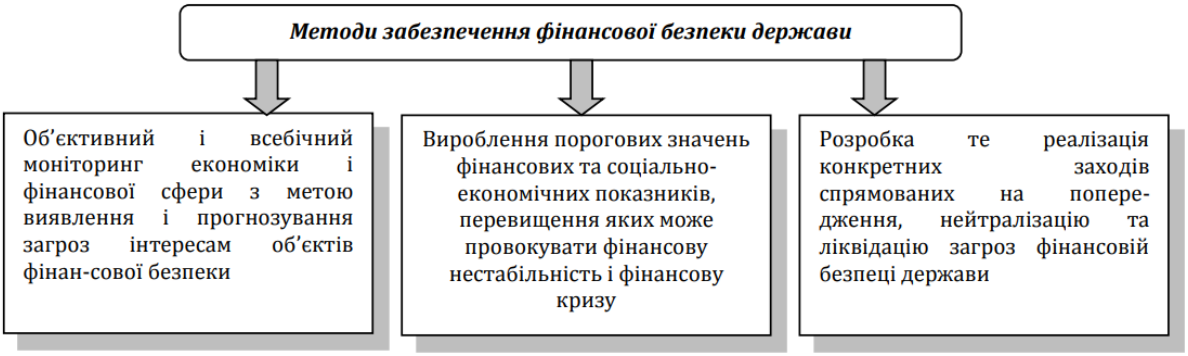

Рисунок 2.1 - Методи забезпечення фінансової безпеки держави

На фінансову безпеку держави впливає дія численних ендогенних та екзогенних умов і факторів, тому забезпечення її дієвої системи, перш за все, вимагає систематизації та класифікації явищ та подій, настання яких прямо чи опосередковано становить загрозу інтересам суб'єктів фінансових відносин, унеможливлюючи їх реалізацію, чи елемента фінансово-кредитної сфери, виокремлення позитивних та негативних тенденцій, які ними зумовлені, що має важливе значення для розробки рекомендацій та прийняття рішень. На сьогодні не існує єдиної точки зору серед науковців-економістів щодо класифікації загроз фінансовій безпеці держави. Проте найбільш поширеною у вітчизняній та зарубіжній практиці є їх класифікація за джерелом виникнення (на зовнішні та внутрішні) та ступенем небезпеки (на наявні, ті що формуються, потенційні та очікувані). Так серед внутрішніх факторів, що становлять найбільшу загрозу фінансовій безпеці держави, варто виділити перманентний бюджетний дефіцит, низьку ефективність бюджетної та податкової політик, високі темпи інфляції, надмірний рівень внутрішньої заборгованості, курсову нестабільність, низький рівень розвитку фінансового ринку, інвестиційної та інноваційної активності, недостатність золотовалютних резервів, слабкість грошово-кредитної системи, нестабільність банківської системи, тінізацію економіки тощо [32].

Головний зовнішній виклик фінансовій безпеці пов'язаний з тим, що об'єктивний процес інтеграції країни у світове співтовариство може супроводжуватися неконтрольованим зростанням зовнішньої заборгованості,

обмеженням присутності держави на зарубіжних фінансових ринках, вивезенням за кордон валютних запасів, гальмуванням розвитку власної фінансової інфраструктури, послабленням фінансової самостійності у вирішенні найболючіших питань соціально-економічного розвитку країни, а також позицій вітчизняних підприємств, організацій і установ. Сьогодні ж головним зовнішнім викликом фінансовій безпеці є війна, що розв'язана рф у 2014 р. і яка повномасштабно триває з 2022 р. до сьогодні.

Розбалансування державних фінансів виступає одним із ключових факторів, що порушує стабільність та стійкість фінансової системи. Дефіцит бюджету, який виникає внаслідок розриву між законодавчо встановленими державними зобов'язаннями і обсягом наявних фінансових ресурсів спричиняє загрозу усім елементам фінансової безпеки держави та викликає негативні тенденції в динаміці державних боргових зобов'язань, недофінансування видатків й зниження рівня життя населення. Тому, згідно з вимогами фінансової безпеки, до найважливіших критеріїв формування та виконання бюджетів слід зарахувати: забезпечення цілісності і єдності бюджетної системи, реальність цілей бюджетної політики та її відповідність національним інтересам, розширення можливостей держави здійснювати зовнішню і внутрішню політику на основі забезпечення достатніми фінансовими ресурсами.

Відповідно до наказу № 1277 від 29.10.2013 р. [33] затверджено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Вплив загроз на соціально-економічний розвиток країни визначається системою індикаторів фінансової безпеки держави, які представлені в табл. 2.1. Відхилення індикаторів від порогових значень призводить до порушення відтворювальних процесів і негативних тенденцій у фінансовій сфері й вимагає прийняття рішень щодо їх усунення.

Основне завдання держави в контексті забезпечення фінансової безпеки держави – створення економічного, політичного, правового середовища та

інституційної інфраструктури, які б стимулювали найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси тощо [32].

Таблиця 2.1 - Індикатори оцінювання фінансової безпеки держави

№ п/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	2	3
	1. Бюджетна безпека	
1.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30
1.2	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
1.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
1.4	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
1.5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 15
1.6	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 30
	2. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів	
2.1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
2.2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
2.3	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
2.4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
2.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих банківськими установами, %	не менше 30
	3. Валютна безпека	
3.1	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
3.2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
3.3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3
	4. Боргова безпека	
4.1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
4.2	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
4.3	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, доларів США	не більше 200
4.4	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
4.5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12
4.6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього бору до доходів державного бюджету, %	не більше 20
4.7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
4.8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25
	5. Безпека страхового ринку	
5.1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
5.2	Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу), доларів США	не менше 140
5.3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30
5.4	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
5.5	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам, %	не більше 25
	6. Безпека фондового ринку	
6.1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
6.2	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
6.3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30
	7. Банківська безпека	
7.1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
7.2	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30

Одним із головних внутрішніх викликів фінансовій безпеці виступає рівень інфляції, яка є наслідком порушення рівноваги економічної системи, спаду виробництва і скорочення товарного забезпечення грошової маси.

Важливим індикатором фінансової безпеки країни виступає курс національної грошової одиниці та ступінь її конвертованості. Так валютний курс, здійснюючи вплив на торговельний і платіжний баланс, рівень зовнішньої заборгованості та темпи інфляції, створює загрозу економічній безпеці, зокрема її фінансовій складовій. Це вимагає удосконалення валютного законодавства у сенсі чіткості й адекватності проведення валютно-курсової політики, яка в змозі збалансувати реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, урівноважити торговий баланс і рахунок, який відображає операції з капіталом, сприяти зростанню конкурентоспроможності українських товарів та нагромадженню валютних резервів. До чинників, що впливають на фінансову безпеку країни, слід зарахувати і сальдо платіжного балансу. Тривалий спад виробництва, неконкурентоспроможність національних товарів, недостатні енергетичні ресурси, нераціональна структура та неналежне стимулювання експорту виступають тими факторами, які породжують від'ємне сальдо торгового балансу, призводячи до того, що іноземна валюта не надходить у країну, а навпаки, вилучається, фактично фінансуючи економіку країн – експортерів, що є істотною фінансовою небезпекою. Відхилення індикаторів від порогових значень призводить до порушення відтворювальних процесів і негативних тенденцій у фінансовій сфері й вимагає прийняття рішень щодо їх усунення.

Суттєве посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, надійної внутрішньої захищеності національної валюти та стабільності валютного курсу, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату – виступають ключовим завданням забезпечення фінансової безпеки будь-якої держави [32].

2.2. Моніторинг ризиків та забезпечення фінансової безпеки у 2024 році в умовах довготривалої війни в Україні

Повномасштабне та неспровоковане вторгнення російської федерації на територію незалежної та суверенної України спричинило дестабілізацію безпекової ситуації в країні та обумовило вагомі проблеми забезпечення державного суверенітету, демократичного розвитку держави та збереження територіальної цілісності країни. Очевидно, що вплив війни росії проти України є надзвичайно значним, що проявляється в істотному зниженні рівня її національної безпеки за усіма функціональними складовими, зокрема, і за складовою фінансової безпеки, яка нерозривно пов'язана з економічною безпекою держави.

Внаслідок посилення безпекових загроз для держави, регіонів і кожного населеного пункту виникають економічні та фіскально-бюджетні дисбаланси. Зростають виклики для наповнення доходів державного та місцевих бюджетів і необхідність збільшення видатків на соціальну сферу, посилюється ризик зростання дефіциту державного бюджету, що потребує дієвих заходів із управління державним боргом. Як результат, зростає потреба в запровадженні механізмів протидії. Адже потрібно швидко забезпечити стабілізацію бюджетно–податкової сфери та реалізацію функцій бюджету на державному та місцевому рівнях.

Складні умови існування України обумовлюють необхідність вчасного реагування на дестабілізуючі чинники, попередження їх негативного впливу, проведення оцінювання кількісних параметрів наслідків впливу війни на національну економіку, на суспільство і громадян, а також актуалізують потребу у здійсненні пошуку оптимальних шляхів виходу із кризової ситуації. Забезпечення оптимальних показників національної безпеки України дозволить досягнути фінансово-економічної і суспільно-політичної стабільності, стійкості державних фінансів, забезпечити реалізацію принципів відкритості та прозорості ведення 5 господарської діяльності

суб‘єктами господарювання, належний рівень життя населення в суспільстві та максимальну ефективність виконання функцій органами державної влади на національному, регіональному та місцевому рівні як у період війни, так і в період післявоєнного відновлення України [34].

У жовтні – на початку листопада 2024 р. в умовах безпрецедентних викликів, пов’язаних із безперервними масованими атаками РФ на мирні міста, цивільну інфраструктуру, зокрема об’єкти критичної інфраструктури, утримання фінансової стійкості України забезпечувалася завдяки застосуванню інструментів бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики. Так, за даними Казначейства, доходи державного бюджету [35] становили 2347,5 млрд грн (у т. ч. загального фонду – 1 671 млрд грн). Порівняно з аналогічним періодом минулого року зафіксовано збільшення на 6,4 % (загального фонду +18,2 %). Касові видатки з державного бюджету за цей період становили 3348,3 млрд грн, у т. ч. загального фонду – 2656,7 млрд грн; порівняно із січнем – жовтнем 2023 р. вони збільшилися на 7,5 та 13,2 % відповідно. *31.10.2024 р.* Верховна Рада України розглянула проєкт у першому читанні та, за результатами розгляду, схвалила Бюджетні висновки Верховної Ради України (постанова Верховної Ради України «Про висновки та пропозиції до проєкту Закону України про Державний бюджет України на 2025 рік» від 31 жовтня 2024 р. № 4055-IX). Зокрема, було запропоновано збільшити видатки для низки програм, які стосуються: розвитку, закупівлі, модернізації та ремонту озброєння, військової техніки, засобів та обладнання; підтримки сільгоспвиробників; розбудови мережі ветеранських просторів; заходів із відновлення здоров’я захисників, внутрішньо переміщених осіб (ВПО); надання освіти закладами загальної середньої освіти; надання медичної допомоги; соціального захисту громадян; підтримки культури та спорту тощо. Також запропоновано: відмовитися від фінансування Дорожнього фонду (43,2 млрд грн) та спрямувати кошти за загальним фондом на зменшення дефіциту державного бюджету та/або збільшення видатків на першочергові загальносуспільні потреби, насамперед

на національну безпеку і оборону; розглянути питання щодо відновлення роботи Державного фонду регіонального розвитку та ін. Окрім того, рекомендовано розподілити кошти між органами влади на основі пріоритетів, які схвалила Стратегічна інвестиційна рада [36]. Також, 8 листопада 2024 р. проведено перерозподіл субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проєктні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, підтримку малих групових будинків та забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, на суму 50,18 млн грн; прийнято рішення про виділення коштів з резервного фонду для покриття витрат об'єктів державної, комунальної та приватної власності, у будівлях (приміщеннях) яких у період воєнного стану на безоплатній основі розміщувалися внутрішньо переміщені особи, за березень 2022 – червень 2024 рр. – у сумі 17,71 млн грн та за липень 2024 р. – у сумі 22,05 млн грн.

Позитивним результатом роботу з питань трансформації ризиків для забезпечення фінансової безпеки є те, що Єврокомісія відзначила значний прогрес України за переговорними розділами «Митний союз» та «Оподаткування». Так, Європейська комісія 30 жовтня 2024 р. оприлюднила Звіт у межах Пакета розширення Європейського Союзу [37]. Він містить оцінки Єврокомісії щодо прогресу, досягнутого країнами-кандидатами та потенційними кандидатами на вступ до ЄС. У рамках Пакета розширення ЄС представлено Звіт про річний стан підготовки та прогрес України щодо політичних та економічних критеріїв вступу до ЄС. Також він містить оцінку наближення національного законодавства до права ЄС відповідно до всіх переговорних розділів. Цей Звіт є одним із документів, які формують порядок денний трансформацій України на шляху до членства у ЄС. Зокрема, митна та податкова сфери отримали одні з найвищих оцінок серед усіх переговорних розділів. Митний напрям є одним із двох переговорних розділів (разом із розділом «Зовнішня, безпекова та оборонна політика»), які отримали найвищу оцінку в Звіті – «високий рівень підготовки» та «значний

прогрес». Крім цього, Україна також продемонструвала найвищий рівень прогресу за розділом «Митний союз» порівняно з іншим країнами-кандидатами на вступ в ЄС. Єврокомісія позитивно оцінила зміни, які було внесено до Митного кодексу України з метою його подальшого узгодження з Митним кодексом ЄС. У квітні 2024 р. успішно розпочалася експлуатація наступної версії електронної транзитної системи NCTS – фаза 5 (NCTS-P5). Україна досягла прогресу в упорядкуванні застосування митних спрощень. Кількість авторизованих економічних операторів (АЕО) зростає щомісячно (рис. 2.2). Крім того, у лютому 2024 р. було схвалено Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Держмитслужби (рис. 2.3).

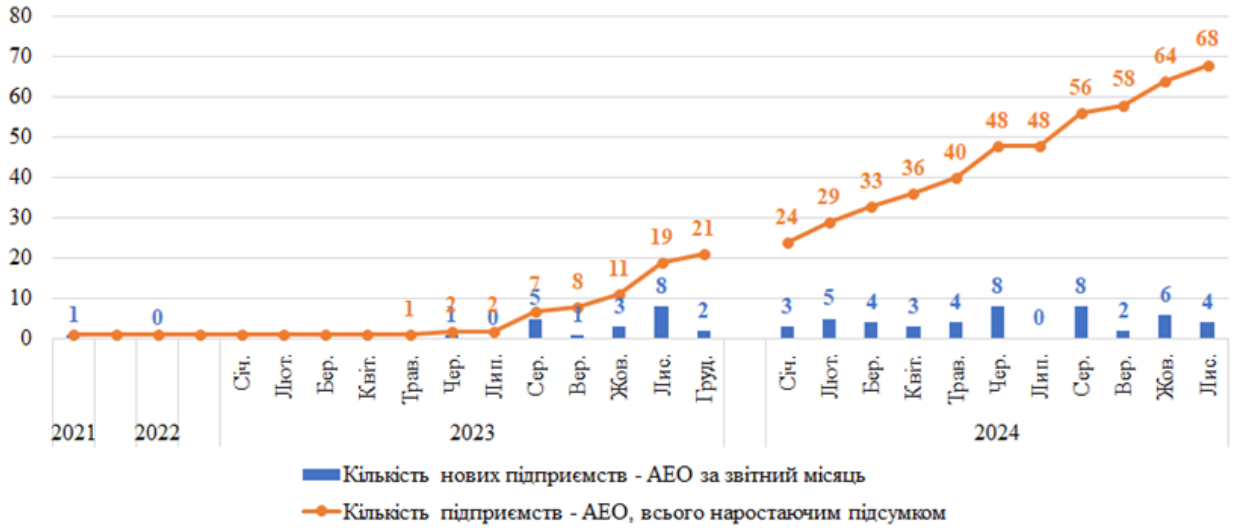

Рисунок 2.2 - Динаміка кількості підприємств, які отримали статус АЕО станом на 16.11.2024 р. [36]

Державна митна служба провела семінар про новації митного законодавства для підготовки бізнесу до поступового переходу на митне законодавство європейського зразка. На тематичному семінарі, присвяченому роз'ясненню питань стосовно практичної реалізації основних положень Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» від 22 серпня 2024 р. № 3926-IX, йшлося про: нову концепцію митного

представництва та практичні аспекти розподілу обов'язків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з митними брокерами; розширення переліку операцій, дозволених на митних складах, та впровадження нових вимог до отримання авторизацій на застосування спрощень; роз'яснення щодо змін у процедурах зберігання документів, питаннях прав інтелектуальної власності та багато іншого [36]. Вважаємо, що такий відкритий діалог із бізнесом сприятиме ефективному переходу до нових митних правил і впровадженню європейських стандартів у роботі суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також митних органів.

Рисунок 2.3 - Передумови високої оцінки митної сфери України у Звіті [37]

У сфері оподаткування, як зазначено у Звіті [37], Україна досягла «значного прогресу» та має «частковий рівень підготовки». Було внесено зміни до Податкового кодексу з метою подальшого приведення його у відповідність до законодавства ЄС. У Звіті зазначається, що положення українського законодавства про ПДВ в цілому відповідають праву ЄС.

Акцизне оподаткування частково приведено у відповідність до законодавства ЄС. Триває робота над іншими напрямами, зокрема у сфері прямого оподаткування. Також у 2024 р. успішно стартував перший автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки. Важливо наголосити, що жодна з оцінок Єврокомісії не містить висновків про регрес України.

У сфері оподаткування, як зазначено у Звіті [37], Україна досягла «значного прогресу» та має «частковий рівень підготовки». Було внесено зміни до Податкового кодексу з метою подальшого приведення його у відповідність до законодавства ЄС. У Звіті зазначається, що положення українського законодавства про ПДВ в цілому відповідають праву ЄС. Акцизне оподаткування частково приведено у відповідність до законодавства ЄС. Триває робота над іншими напрямами, зокрема у сфері прямого оподаткування. Також у 2024 р. успішно стартував перший автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки.

Уряд України очікує на реалізацію механізму Extraordinary Revenue Acceleration Loans for Ukraine (ERA), який може забезпечити надходження додаткових 50 млрд дол. США вже у 2025 р. у вигляді грантів або позик, обслуговування та погашення яких відбуватиметься за рахунок доходів від заморожених російських суверенних активів, що знаходяться в юрисдикціях країн G7. Зокрема, 23 жовтня 2024 р. у м. Вашингтоні (США) під спільним головуванням уряду України, Групи Світового банку та МВФ відбулося шосте засідання круглого столу міністрів на підтримку України. Міністри фінансів України та Сполучених Штатів Америки підписали спільну заяву про залучення 20 млрд дол. США для України у межах ініціативи ERA, яку започаткувала «Велика сімка» [36].

Європейський парламент 22 жовтня 2024 р. на пленарному засіданні підтримав пропозицію Європейської комісії щодо надання Україні макрофінансової допомоги (Macro-Financial Assistance, MFA) обсягом до 35 млрд євро на 2024–2025 рр. Запропоноване фінансування є частиною ініціативи ERA щодо збільшення надходжень до бюджету України. Також

було підтримано пропозицію створити Механізм кредитної співпраці з Україною (Ukraine Loan Cooperation Mechanism, ULCM), який забезпечить безповоротну форму макрофінансової допомоги. Рішення ще має бути погоджено Радою ЄС. Уряд Сполученого Королівства також оголосив пропозицію щодо спрямування Україні 2,26 млрд фунтів стерлінгів (3 млрд дол. США), які погашатимуться за рахунок майбутніх прибутків, отриманих від заморожених суверенних російських активів. Ці кошти буде надано на забезпечення видатків сектора безпеки та оборони, зокрема посилення протиповітряної оборони, закупівлю необхідного військового обладнання тощо. Ця пропозиція також є частиною домовленості країн G7 щодо започаткування механізму ERA зі збільшення надходжень до бюджету України загальним обсягом 50 млрд дол. США. Кредит (США, ЄС, Сполученого Королівства) погашатиметься за рахунок майбутніх прибутків, отриманих від знерухомлених російських суверенних активів. Залучення цих коштів відбуватиметься через ULCM. Макрофінансова допомога не буде прив’язана до конкретних видатків, вона дозволить забезпечити найнагальніші потреби, включно соціальні, гуманітарні. Отже, Україна не спрямовуватиме внутрішні фінансові ресурси на забезпечення будь-яких витрат, пов’язаних із позикою.

Виклики, спричинені повномасштабною воєнною агресією РФ проти України, зберігаються, тому бюджетна підтримка від міжнародних партнерів залишається критично важливою для забезпечення фінансової стабільності. У жовтні – листопаді 2024 р. до загального фонду державного бюджету України надійшло грантове та пільгове зовнішнє фінансування, у т. ч.: від МВФ – 1,1 млрд дол. США, що стало можливим внаслідок успішного п’ятого перегляду програми Механізму розширеного фінансування (EFF). Україна виконала всі структурні маяки, які було передбачено до п’ятого перегляду, та ще два достроково; від Канади – 300 млн дол. США, що передбачено Четвертою додатковою угодою з урядом Канади щодо залучення відповідного кредиту. Кошти надаються на пільгових умовах: строк – 10 років, процентна

ставка – 1,5 % річних. Пільговий період – 4,5 роки від дати надходження коштів; грант від США обсягом 1,35 млрд дол. США, що був спрямований урядом США через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та у координації з Міністерством фінансів США, Державним департаментом США. Ці кошти було перераховано до держбюджету України через проєкт Світового банку «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні» (PEACE in Ukraine). У поточному році бюджетна підтримка від США передбачена в розмірі 7,8 млрд дол. США, із яких уже мобілізовано 5,2 млрд дол. США. Залучені кошти спрямовуються на фінансування першочергових соціальних та гуманітарних видатків державного бюджету України [36].

Початок листопада 2024 р. ознаменований успішними домовленостями України з міжнародними партнерами та МФО щодо майбутнього бюджетного фінансування в 2025 р., зокрема в цьому контексті: Європейська комісія надала позитивну оцінку індикаторам, які Україна виконала в межах Плану для Ukraine Facility, передбачених для III кварталу 2024 р. (Україна виконала всі дев'ять індикаторів, передбачені цим Планом). Реформаційні заходи охоплюють низку сфер: боротьба з корупцією, бізнес-середовище, ринок праці, регіональна політика, енергетичний ринок та захист довкілля. Позитивна оцінка Єврокомісії відкриває шлях до спрямування Україні другого регулярного траншу (надається за умови виконання індикаторів) у розмірі 4 млрд євро. Рішення також має бути схвалене Радою ЄС; місія Міжнародного валютного фонду спільно з керівництвом Міністерства фінансів України, Національного банку України та експертами розпочала обговорення питань, що стосуються шостого перегляду програми Механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility, EFF). До шостого перегляду Україна має виконати чотири структурні маяки: здійснити огляд довоєнних політик і практик середньострокового бюджетного планування; оцінити фінансові ризики для фінансової стабільності та підготувати план дій для різних сценаріїв; оцінити фінансовий стан підприємств централізованого

теплопостачання; розробити політику управління державною власністю в державних підприємствах, політику дивідендів і стратегію приватизації. У разі успішного перегляду Україна отримає наступний транш обсягом близько 1,1 млрд дол. США; у рамках проєкту Світового банку PEACE in Ukraine Україна отримає близько 1,37 млрд дол. США, про що Мінфін України та Банк підписали відповідну грантову угоду. Угода про грант передбачає залучення Україною траншу в рамках Проєкту PEACE in Ukraine, що складається з таких сум: 1,35 млрд дол. США – грант від Сполучених Штатів Америки та 10,8 млн євро – кошти з Цільового фонду багатьох донорів зі співфінансування Програми Другої позики на політику розвитку у сфері економічного відновлення для України.

Також слід зазначити, що у 2024 р. у порівнянні з 2023 р. спостерігається позитивна динаміка щодо торгівельного обороту України (рис. 2.4 – 2.6).

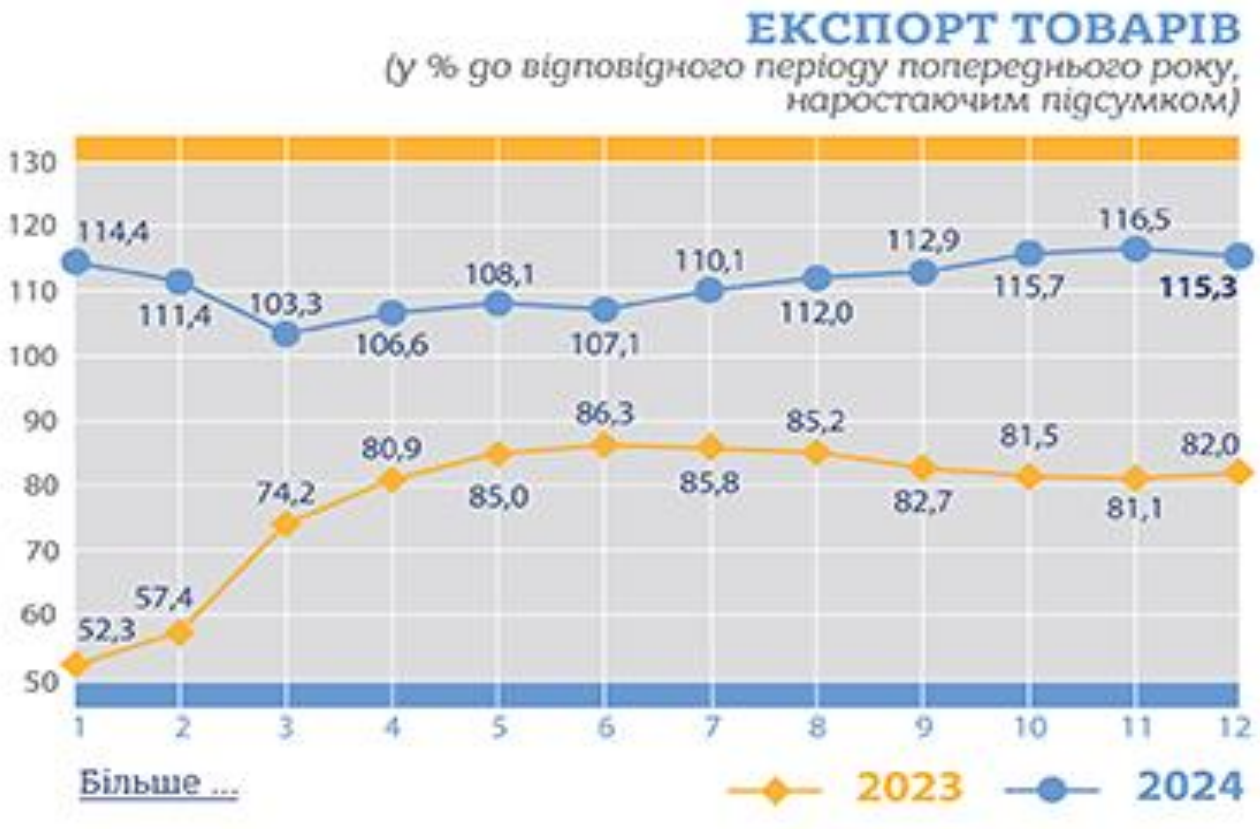

Рисунок 2.4 - Динаміка експорту товарів за період 2023 – 2024 рр.

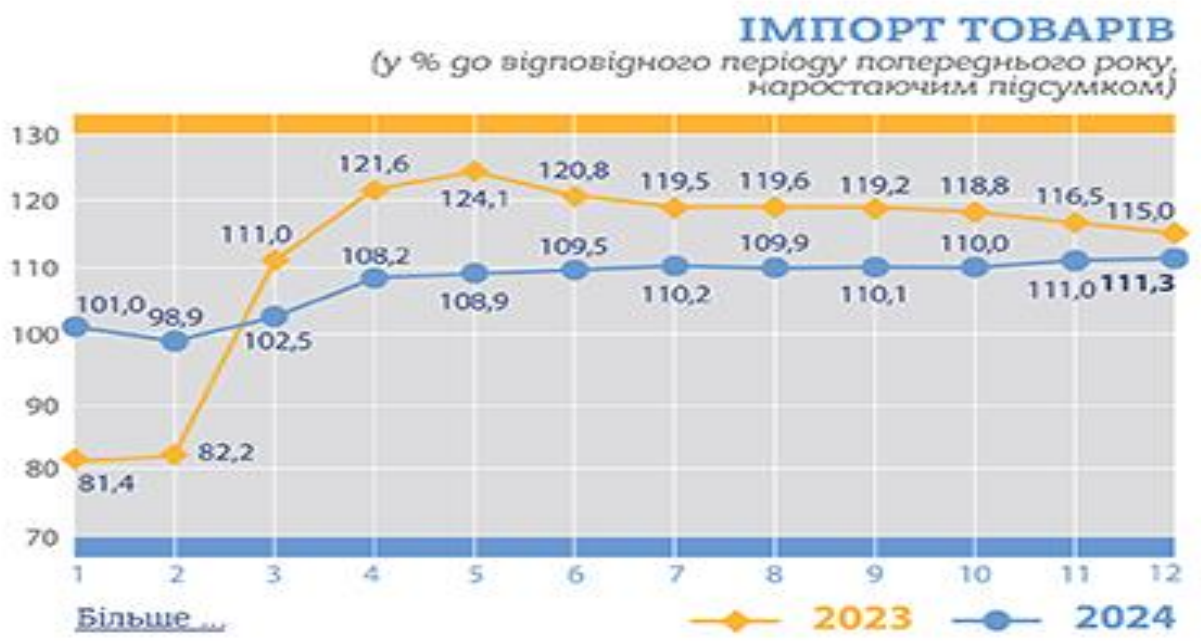

Рисунок 2.5 - Динаміка імпорту товарів за період 2023 – 2024 рр.

Зокрема, експорт товарів у 2024 р. (115,3%) перевищує імпорт у 2024 р. (111,3%), тобі, як у 2023 р. у торгівельному балансі України перевищував імпорт товарів (115,0%) над експортом (82,0%).

Рисунок 2.6 - Структура товарів в зовнішній торгівлі 2024 р.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) у річному вимірі в жовтні 2024 р. зріс до 9,7 % порівняно з 8,6 % – у вересні. У місячному вимірі (відносно вересня) ціни зросли на 1,8 % порівняно з 1,5 %, що було зафіксовано в попередньому місяці. Отже, поточний показник інфляції суттєво перевищив попередній прогноз НБУ, опублікований в Інфляційному звіті за липень (8,5 % – станом на кінець 2024 р.). Натомість актуальний інфляційний прогноз регулятора, наведений в Інфляційному звіті за жовтень, передбачає збереження поточного ІСЦ на рівні 9,7 % р/р до кінця 2024 р., гальмування темпів інфляції до 6,9 % р/р у 2025 р. та вихід на цільовий орієнтир (таргет) 5,0 % р/р лише протягом 2026 р. [36].

У жовтні 2024 р. найбільші темпи зростання демонстрували адміністративно регульовані ціни (14,5 % р/р), ціни на послуги (11,0 % р/р), вартість оброблених продовольчих товарів (10,7 % р/р) і сирих продуктів харчування (10,5 % р/р). Водночас вартість пального збільшилась на 3,2 % р/р, а ціни на непродовольчі товари зросли на 2,9 % р/р.

Вартість більшості товарних позицій і послуг у жовтні зросла як у річному, так і в місячному вимірах. Проте динаміка вартості окремих товарних позицій була суперечливою (здешевлення відносно жовтня 2023 р. та подорожчання відносно попереднього місяця), зокрема яєць (-14,6 % р/р та +18,1 % відносно вересня), одягу (-5,1 % р/р та +1,3 % відносно вересня), взуття (-4,7 % р/р та +1,1 % відносно вересня). Натомість серед основних товарних позицій подешевшав одночасно в річному та місячному вимірах лише цукор (-6,5 % р/р та -4,2 % відносно вересня). Поточна цінова динаміка, очевидно, не дасть НБУ підстав для зниження облікової ставки у найближчій перспективі [36]. Станом на 1 листопада 2024 р. обсяг міжнародних резервів країни скоротився до 36,6 млрд дол. США, або на 6 % відносно попереднього місяця. Основними чинниками поточної динаміки резервів у жовтні були інтервенції НБУ на валютному ринку (3,4 млрд дол. США), виплати, пов’язані з погашенням та обслуговуванням держборгу (1,0 млрд дол. США, зокрема 88 млн дол. США на користь Міжнародного валютного фонду), та

надходження від міжнародних партнерів на рахунки уряду загальною сумою 1991 млн дол. США, у т. ч. 1111 млн дол. США – від МВФ, 569 млн дол. США – від розміщення валютних ОВДП, 290 млн дол. США – від уряду Канади. Поточний обсяг міжнародних резервів країни суттєво перевищує довоєнні показники, проте на 16 % нижчий за абсолютний рекорд (43,8 млрд дол. США), зафіксований станом на 1 квітня 2024 р. Адекватним рівнем міжнародних резервів держави прийнято вважати валютний еквівалент майбутнього тримісячного імпорту, натомість п’ятимісячна вартість імпорту характеризується як оптимальна величина. Отже, зафіксований станом на 1 листопада 2024 р. обсяг резервів, що є еквівалентом 4,6 міс. прогнозованого імпорту, цілком коректно характеризувати як «майже оптимальний».

Отже, протягом жовтня – листопада 2024 р. підтримка фінансової стійкості в податковій і митній сферах забезпечувалася, зокрема, завдяки низці важливих чинників та інструментів. Так, Єврокомісія у своєму Звіті високо оцінила роботу обох сфер і надала рекомендації щодо їх подальшого розвитку. Також було затверджено Порядок формування та оприлюднення переліку доброчесних платників податків, презентовано сайт «Територія високого рівня податкової довіри»; розпочалося і триває (до 1 грудня включно) щорічне дослідження стосовно оцінювання задоволеності бізнесу рівнем обслуговування податковими органами; надано роз’яснення новацій митного законодавства для підготовки бізнесу до поступового переходу на митне законодавство європейського зразка; виконувалися заходи з підготовки до вдосконалення програмних реєстраторів розрахункових операцій. Протягом періоду, що розглядається, оголошено про фіналізацію домовленостей, досягнутих на політичному рівні за підсумками засідання G7 в Апулії (Італія) весною 2024 р. щодо надання Україні макрофінансової допомоги обсягом 50 млрд дол. за рахунок майбутніх прибутків від заморожених суверенних активів РФ у ЄС. Ефективними можна вважати практику укладення двосторонніх домовленостей щодо отримання

зовнішньої бюджетної підтримки, збільшення обсягів залучення фінансів від продажу військових облігацій і домовленості України з міжнародними партнерами та МФО стосовно майбутнього бюджетного фінансування в наступному році. Грошово-кредитна сфера характеризувалася прискоренням темпів інфляції та подальшим поступовим скороченням обсягу міжнародних резервів, що наразі не становлять критичної загрози. Антикризові заходи регулятора були спрямовані, зокрема, на консервацію помірно жорсткої монетарної політики у спосіб утримання облікової ставки на поточному високому рівні з метою збереження привабливості гривневих активів та забезпечення курсової стабільності гривні.

2.3. Прогнозування фінансової безпеки у 2025 – 2027 рр. на макро- та мікрорівні: оцінка трендів та чинників впливу

За оцінкою Національного банку України, значний дефіцит Державного бюджету буде і в найближчі роки, хоча його обсяг поступово скорочуватиметься. Національний банк України прогнозує зростання дефіциту Державного бюджету на поточний рік до 22,8 % ВВП, без урахування грантів у доходах. Основними чинниками цього є постійні потреби в фінансуванні оборонного сектору та безпеки, а також видатки на відновлення критично важливої інфраструктури, яка зазнала пошкоджень внаслідок бойових дій. Крім того, значні кошти спрямовуються на соціальні програми, спрямовані на підтримку населення, особливо тих, хто постраждав від війни, що підвищує навантаження на державний бюджет. Зважаючи на це, забезпечення макрофінансової стабільності буде одним із головних викликів для уряду у найближчій перспективі.

Зростання видатків у поточному році обумовлює потребу реалізації додаткових заходів із залучення бюджетних доходів та збільшення обсягів внутрішніх запозичень. Такими заходами стануть вже з 1 жовтня 2024 року: підвищення військового збору з 1,5 % до 5,0 %; запровадження військового

збору у розмірі 1,0 % для платників єдиного податку III групи та 10,0 % від мінімальної заробітної плати на місяць для платників єдиного податку I, II та IV групи; підвищення ставки податку для фінансових установ, відмінних від банків, із 18,0 % до 25,0 %; запровадження щомісячних авансових внесків із податку на прибуток підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібної торгівлі пальним, за кожну АЗС. Кожна з цих ініціатив може по-різному вплинути на споживчу інфляцію: підвищення деяких прямих податків імовірно сприятиме зменшенню інфляційного тиску, обмежуючи споживання і так компенсуючи вплив від зростання видатків державного бюджету; податки на споживання обумовлюють більший ризик для зростання цін, оскільки їхнє підвищення безпосередньо впливає на споживчі ціни; запровадження військового збору з доходів підприємств посилює ризик інфляційного тиску, оскільки бізнес може перекласти податкове навантаження на споживачів, що може призвести до значного зростання інфляції в короткостроковий перспективі [39].

Обстріли об’єктів енергетики, найбільше від яких постраждали ТЕС та ГЕС, призвели до значних втрат в енергосистемі держави, а відтак – до суттєвого дефіциту електроенергії. За підсумками II півріччя 2024 року вона зросла через спекотну погоду та подальше збільшення руйнувань і пошкоджень. Це зумовило запровадження тривалих відключень електроенергії. За даними ДТЕК внаслідок обстрілів зруйновано або пошкоджено близько 90 % потужностей теплової генерації.

Відновлення втрачених об’єктів та рівня потужностей або будівництво нових потребує значного часу та великих фінансових ресурсів. Це впливає на функціонування усіх сфер економіки та роботу бізнесу. Частково компенсувати дефіцит власних потужностей дає змогу імпорт електроенергії. Проте ціна імпортної електроенергії вища за внутрішню: щорічна вартість, за оцінками Національного банку України, становитиме приблизно 1,0 мільярд доларів, що зумовить зростання собівартості продукції та надання послуг. У зв’язку з погіршенням ситуації в енергетичному секторі через цілеспрямовані

обстріли української енергетичної інфраструктури, очікується суттєвий дефіцит електроенергії протягом 2024 – 2026 років.

У майбутніх періодах 2025 – 2027 рр. проблеми енергетичного сектору матимуть вплив на зростання економічних втрат, що може вплинути на інфляцію та виїзд населення за кордон. У червні поточного 2024 року інфляція досягла найвищого рівня за останні 20 місяців (з жовтня 2022 року). Заплановане на другу половину року підвищення акцизів на паливо додатково підштовхне зростання цін. За оцінками НБУ, у 2024 – 2025 роках вже очікується подальший відплив кваліфікованої робочої сили за кордон. Ця чисельність може становити близько 400,0 та 300,0 тис. осіб відповідно, що у свою чергу негативно впливатиме на кількість робочої сили в країні і споживчий попит та уповільнюватиме зростання ВВП. Суттєві зміни в економічній структурі та зростаюча потреба у кваліфікованих працівниках поглиблюватимуть дисбаланс на ринку праці. Зокрема, попит на такі спеціальності, як будівельники та фахівці робітничих спеціальностей, де раніше працювали переважно чоловіки, значно перевищує пропозицію. А з урахуванням відновлення та відбудови в наступні роки, нестача цих спеціалістів може стати причиною уповільнення економічного зростання. Крім того, зростає ризик надмірної концентрації виробництв у більш безпечних регіонах, що збільшить конкуренцію на місцевих ринках праці через обмежену кількість робочої сили та призведе до дисбалансів у розвитку регіонів.

Серед додаткових ризиків для економіки України варто виділити глобальні економічні зміни, зокрема зростання ключових відсоткових ставок у розвинутих країнах через інфляцію. Це може спричинити ризики для економічного зростання і навіть світову економічну кризу, що підвищить ціни на ключових товарних ринках і відновить інфляцію. Для України такий розвиток подій може призвести до скорочення міжнародної фінансової та військової допомоги, що негативно позначиться на фінансуванні державного бюджету та фінансуванні відбудови критичної інфраструктури. Зростання цін

на світових енергетичних ринках може стати наслідком як подальшої агресії рф, так і глобальних кризових заходів. Це збільшить частку видатків на енергоресурси у виробництві, що знизить конкурентоспроможність та посилить інфляцію. Додатково блокування кордонів і руйнування портової інфраструктури можуть спричинити зростання світових цін на продовольство. Хоча прямий вплив на Україну буде обмежений, ці фактори можуть призвести до підвищення цін на споживчі товари через збільшення експорту продовольства [39].

Затяжний характер війни обумовлює перманентну та складно прогнозовану загрозу нових руйнувань промислового потенціалу та інфраструктури. Під вплив цієї загрози потрапляють не лише прифронтові території, а й інші регіони України, які зазнають втрат внаслідок ворожих атак. Фактори, зумовлені війною, зокрема подальше значне пошкодження енергетичної, а також транспортної інфраструктури, знищення виробничих потужностей, ускладнення логістичних зв’язків тощо, можуть призвести до руйнування підприємств, втрати експортного потенціалу, що може негативно вплинути на ділову активність і, відповідно, надходження податків. Відтік кваліфікованої робочої сили вплине на структуру ринку праці, а відтак і на відповідні надходження до бюджетів усіх рівнів, у тому числі і до Державного бюджету. Дефіцит працівників, зокрема у таких галузях, як будівництво, енергетика та промисловість, може уповільнити реалізацію критичних інфраструктурних проєктів, відновлення економіки та відбудову пошкодженої інфраструктури. Також це може негативно вплинути на продуктивність та конкурентоспроможність локальних підприємств.

Зменшення купівельної спроможності населення та зменшення попиту зумовлює імовірність зниження надходження відповідних податків на споживання до бюджету. За даними Національного банку України, свідчення про погіршення ділових і споживчих настроїв та послаблення активності в низці галузей може призвести до нижчого споживання, передовсім

внутрішнього, унаслідок чого надходження внутрішнього ПДВ залишатимуться нижчими за планові показники.

Вирішення завдань відбудови та відновлення економіки потребує збільшення інвестицій. Проте імовірність зниження ділової активності через фактори невизначеності можуть обумовити не лише зниження інвестиційних ресурсів, а й уповільнення економічної активності бізнесу та державних підприємств, а відтак і зниження відповідних надходжень до державного бюджету. Зниження відповідних надходжень до державного бюджету може статися внаслідок впливу військових чинників: руйнування або пошкодження підприєств, релокації бізнесу за кордон, зростання міграції кваліфікованих працівників, збільшення зони бойових зіткнень тощо. Війна впливає на логістику та порти, які відігравали ключову роль в експорті товарів, особливо зерна, металопродукції та інших сировинних ресурсів. Обмежений доступ до морських портів та ризики для наземних перевезень значно ускладнюють експорт продукції, що веде до втрат для бюджету.

Підвищення податкових ставок може збільшити ризик зростання тіньової економіки та призвести до зменшення податкової бази. У такій ситуації суб'єкти господарювання прагнуть мінімізувати витрати, уникаючи офіційної сплати податків, що веде до зменшення прозорої економічної діяльності та скорочення податкових надходжень до державного бюджету. Через скорочення податкової бази, фінансовий тягар для офіційно зареєстрованих та прозорих підприємств може зрости. Ці підприємства будуть змушені сплачувати більше податків для покриття дефіциту, що створить несправедливі умови на ринку та може стимулювати їх до тіньової діяльності. В умовах зростання тіньової економіки держава втрачає контроль над значною частиною економічної активності, що ускладнює проведення податкової, фінансової та економічної політики.

За прогнозами міжнародних та вітчизняних експертів [39], військові дії на території України, на жаль, найближчим часом не завершаться. Навіть за умов реалізації оптимістичного варіанту розвитку подій, видатки на

національну безпеку та оборону не будуть зменшені, а навпаки – вони мають чітку тенденцію для подальшого збільшення, при чому не лише за рахунок власних надходжень. Тренд, спрямований на посилення обороноздатності держави, зберігатиметься у найближчі 5 – 10 років.

Відповідно до Бюджетної декларації на 2025 – 2027 роки [40], схваленою Постановою КМУ від 28.06.2024 року № 751 передбачається розбудова власних оборонних потужностей України саме за рахунок інвестицій. Також для забезпечення стабільного та безперервного фінансування першочергових потреб у сфері безпеки і оборони країни планується розроблення додаткового пакета заходів на 2025 – 2027 роки з фінансовим ресурсом близько 340 млрд грн щороку. Таким чином, в середньостроковій перспективі на безпеку і оборону планується спрямувати у 2025 році – 2 226,8 млрд грн, у 2026 році – 1 626,8 млрд грн, а в 2027 році – 1 532,8 млрд гривень.

Міністерством економіки України за участі зацікавлених центральних органів виконавчої влади розроблено прогноз економічного і соціального розвитку України на 2025 – 2027 рр. (табл. 2.2) [41].

Метою розроблення прогнозу є визначення кількісної оцінки розвитку економіки України до 2027 року, яка базуються на аналізі розвитку економіки у 2023 – початку 2024 років, впливу на економіку неспровокованого повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну, яке продовжується до сьогоднішнього часу, а також враховує реалізацію заходів Уряду з нівелювання негативного впливу війни як на бізнес, так і населення в умовах систематичної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів. Українська економіка проявила стійкість і, завдяки успіхам Збройних Сил України на полі бою, злагодженій роботі Уряду й бізнесу, швидкості відновлення зруйнованих/пошкоджених об’єктів критичної інфраструктури вітчизняними службами, а також системній фінансовій підтримці з боку міжнародних партнерів втримано економічний фронт в умовах війни. У прогнозі закладено продовження реалізації заходів Уряду з нівелювання

негативного впливу війни як на бізнес, так і населення в умовах систематичної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів. При цьому основні напрями реформування економіки України протягом всього прогнозованого періоду будуть спрямовані на впровадження системних горизонтальних та секторальних реформ, прийнятих в рамках Ukraine Facility, реалізацію програми з МВФ та інших реформ, зобов'язання по яких Україна взяла на себе на шляху набуття членства в Європейському Союзі, розвитку двосторонньої та багатосторонньої співпраці з країнами-партнерами, міжнародними фінансовими організаціями. Враховуючи це, планується, що у 2025 – 2027 роках сформується сталий тренд зростання, в основу якого буде закладено як відбудову економіки, так і її трансформацію у бік наближення до європейських стандартів.

Таблиця 2.2 - Прогнозні показники економічного і соціального розвитку України на 2025 – 2027 рр.

Найменування показника	2025 рік	2026 рік	2027 рік
	(прогноз)		
Валовий внутрішній продукт:			
номінальний, млрд. гривень	8 466,3	10 123,2	11 782,8
відсотків до попереднього року	102,7	107,5	106,2
Індекс споживчих цін:			
у середньому до попереднього року, відсотків	109,7	109,9	108
грудень до грудня попереднього року, відсотків	109,5	110,4	105,9
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	111,1	112,4	107,8
Прибуток прибуткових підприємств, млрд. гривень	1 695,5	2 736,9	3 249,3
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд. гривень	2 503,8	2 670,8	2 996,8
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто:			
номінальна, гривень	24 389	28 197	32 506
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	108,1	105,2	106,8
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15-70 років, млн. осіб	12,4	12,8	13
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до робочої сили відповідного віку	17,7	17,4	16,5
Продуктивність праці, відсотків до попереднього року	101,7	103,9	104,2
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн. доларів США	- 40 675	- 27 324	- 21 058

Експорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	57 229	67 311	80 273
відсотків до попереднього року	107	117,6	119,3
Імпорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	97 904	94 635	101 331
відсотків до попереднього року	103,7	96,7	107,1

При цьому планується, що бюджетна політика у сфері безпеки і оборони буде орієнтована на наступні основні напрямки:

- удосконалення системи мобілізації сил оборони, оперативного обладнання території, національного спротиву, включаючи систему територіальної оборони та руху опору;
- забезпечення прикриття повітряного та морського простору держави;
- посилення оборонно-промислового комплексу шляхом впровадження сучасних технологій і замкнених циклів виробництва озброєння та військової техніки;
- очищення території України від вибухонебезпечних предметів, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та оперативність ліквідації їхніх наслідків;
- здійснення заходів з охорони та оборони важливих державних об’єктів, об’єктів критичної інфраструктури;
- посилення національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, у тому числі розвиток кіберзахисту (кібероборони) в інтересах Збройних Сил та інших складових сил оборони України.

Формування відповідних трендів матиме свій позитивний вплив на бюджетну систему країни у довгостроковій перспективі. Створення нових підприємств та збільшення державного замовлення будуть потребувати нових робочих місць, що зубумовить зростання податкових надходжень до усіх рівнів бюджетів. Також в 2025 – 2027 роках передбачено продовжити підтримку малого та середнього підприємництва саме за рахунок продовження виконання державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %»,

яка також сприятиме розвитку та підтримці малого та середнього бізнесу у період воєнного стану. Ще одним інструментом підтримки бізнесу повинна стати програма надання державних гарантій на портфельній основі, що передбачає спрощення доступу мікро-, малого та/або середнього підприємництва до кредитування навіть за відсутності у них достатнього забезпечення шляхом часткового гарантування державою їхніх боргових зобов'язань перед банками-кредиторами. Усі зазначені інструменти дадуть змогу забезпечити підтримку економіки та бізнес середовища саме через державне кредитування протягом 2025–2027 років. Вже сьогодні Уряд запланував та має наміри найближчим часом забезпечити відбудову та посилення енергетичної галузі шляхом надання кредитів із застосуванням пільгової кредитної ставки або надання безвідсоткових кредитних коштів [39].

В умовах воєнного стану та спаду національної економіки одним з основних джерел фінансування пріоритетних інвестиційних проєктів є довгострокові пільгові кредити від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. На 2026 – 2027 роки передбачено фіскальний простір у сумі 384,7 млрд гривень у 2026 році та 426,3 млрд гривень у 2027 році, який обчислений з урахуванням пакета додаткових заходів, що дасть змогу збільшити дохідну частину державного бюджету. Зазначені кошти можуть бути використані для збалансування показників бюджету у відповідних бюджетних періодах та/або буде розподілено в наступних планових періодах, насамперед на зміцнення обороноздатності нашої країни, забезпечення непередбачених видатків бюджету, соціальний захист громадян.

Обсяг державного боргу на кінець 2024 року визначатиметься наступними чинниками:

– надходжень кредитів (позик) від міжнародних партнерів, зокрема надходження фінансової допомоги у вигляді грантів;

- відхилення фактичного обмінного курсу національної валюти порівняно з прогнозним, що застосовувався під час здійснення розрахунків показників державного бюджету на 2024 рік;
- проведення капіталізації банків державного сектору, державних компаній та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Висновки до розділу 2

Суттєве посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, надійної внутрішньої захищеності національної валюти та стабільності валютного курсу, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату – виступають ключовим завданням забезпечення фінансової безпеки будь-якої держави.

Проведено аналіз, який свідчить про заходи забезпечення фінансової безпеки. Так, підтримка фінансової стійкості в податковій і митній сферах забезпечувалася, зокрема, завдяки низці важливих чинників та інструментів. Так, Єврокомісія у своєму Звіті високо оцінила роботу обох сфер і надала рекомендації щодо їх подальшого розвитку. Також було затверджено Порядок формування та оприлюднення переліку доброчесних платників податків, презентовано сайт «Територія високого рівня податкової довіри»; розпочалося і триває (до 1 грудня включно) щорічне дослідження стосовно оцінювання задоволеності бізнесу рівнем обслуговування податковими органами; надано роз'яснення новацій митного законодавства для підготовки бізнесу до поступового переходу на митне законодавство європейського зразка; виконувалися заходи з підготовки до вдосконалення програмних реєстраторів розрахункових операцій. Протягом періоду, що розглядається, оголошено про фіналізацію домовленостей, досягнутих на політичному рівні

за підсумками засідання G7 в Апулії (Італія) весною 2024 р. щодо надання Україні макрофінансової допомоги обсягом 50 млрд дол. за рахунок майбутніх прибутків від заморожених суверенних активів рф у ЄС. Ефективними можна вважати практику укладення двосторонніх домовленостей щодо отримання зовнішньої бюджетної підтримки, збільшення обсягів залучення фінансів від продажу військових облігацій і домовленості України з міжнародними партнерами та МФО стосовно майбутнього бюджетного фінансування в наступному році. Грошово-кредитна сфера характеризувалася прискоренням темпів інфляції та подальшим поступовим скороченням обсягу міжнародних резервів, що наразі не становлять критичної загрози. Антикризові заходи регулятора були спрямовані, зокрема, на консервацію помірно жорсткої монетарної політики у спосіб утримання облікової ставки на поточному високому рівні з метою збереження привабливості гривневих активів та забезпечення курсової стабільності гривні.

Міністерством економіки України за участі зацікавлених центральних органів виконавчої влади розроблено прогноз економічного і соціального розвитку України на 2025 – 2027 рр. Планується, що бюджетна політика у сфері безпеки і оборони буде орієнтована на наступні основні напрямки: удосконалення системи мобілізації сил оборони, оперативного обладнання території, національного спротиву, включаючи систему територіальної оборони та руху опору; забезпечення прикриття повітряного та морського простору держави; посилення оборонно-промислового комплексу шляхом впровадження сучасних технологій і замкнених циклів виробництва озброєння та військової техніки; очищення території України від вибухонебезпечних предметів, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та оперативність ліквідації їхніх наслідків; здійснення заходів з охорони та оборони важливих державних об’єктів, об’єктів критичної інфраструктури; посилення національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, у

тому числі розвиток кіберзахисту (кібероборони) в інтересах Збройних Сил та інших складових сил оборони України.

Формування відповідних трендів матиме свій позитивний вплив на бюджетну систему країни у довгостроковій перспективі. Створення нових підприємств та збільшення державного замовлення будуть потребувати нових робочих місць, що зубумовить зростання податкових надходжень до усіх рівнів бюджетів.

Також в 2025 – 2027 роках передбачено продовжити підтримку малого та середнього підприємництва саме за рахунок продовження виконання державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %», яка також сприятиме розвитку та підтримці малого та середнього бізнесу у період воєнного стану. Ще одним інструментом підтримки бізнесу повинна стати програма надання державних гарантій на портфельній основі, що передбачає спрощення доступу мікро-, малого та/або середнього підприємництва до кредитування навіть за відсутності у них достатнього забезпечення шляхом часткового гарантування державою їхніх боргових зобов'язань перед банками-кредиторами. Усі зазначені інструменти дадуть змогу забезпечити підтримку економіки та бізнес середовища саме через державне кредитування протягом 2025–2027 років. Вже сьогодні Уряд запланував та має наміри найближчим часом забезпечити відбудову та посилення енергетичної галузі шляхом надання кредитів із застосуванням пільгової кредитної ставки або надання безвідсоткових кредитних коштів.

В умовах воєнного стану та спаду національної економіки одним з основних джерел фінансування пріоритетних інвестиційних проєктів є довгострокові пільгові кредити від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. На 2026 – 2027 роки передбачено фіскальний простір у сумі 384,7 млрд гривень у 2026 році та 426,3 млрд гривень у 2027 році, який обчислений з урахуванням пакета додаткових заходів, що дасть змогу збільшити дохідну частину державного бюджету. Зазначені кошти можуть бути використані для збалансування

показників бюджету у відповідних бюджетних періодах та/або буде розподілено в наступних планових періодах, насамперед на зміцнення обороноздатності нашої країни, забезпечення непередбачених видатків бюджету, соціальний захист громадян.

Обсяг державного боргу на кінець 2024 року визначатиметься наступними чинниками: надходжень кредитів (позик) від міжнародних партнерів, зокрема надходження фінансової допомоги у вигляді грантів; відхилення фактичного обмінного курсу національної валюти порівняно з прогнозним, що застосовувався під час здійснення розрахунків показників державного бюджету на 2024 рік; проведення капіталізації банків державного сектору, державних компаній та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

РОЗДІЛ 3
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

3.1. Трансформація структури державного боргу України: ризики для фінансової безпеки та шляхи їх зниження

Незважаючи на значну увагу до проблематики фінансової безпеки на усіх її рівнях формування та гарантування, а також до забезпечення безпекових аспектів в розрізі основних складових (банківської, бюджетної, податкової, боргової тощо), залишаються нерозкриті аспекти щодо її забезпечення. Зокрема, в нинішніх умовах для України як держави, її регіонів та суб'єктів господарювання надзвичайно важливим є своєчасне виявлення загроз фінансовій безпеці та її структурним складовим, а також розробці пропозицій щодо підвищення її рівня та зниження рівня впливу негативних загроз на стан фінансової безпеки. Особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні набуває виявлення проблем забезпечення банківської, боргової та бюджетної безпеки та ідентифікація напрямів її підвищення з огляду на гостру потребу у макрофінансовій допомозі Україні. Нами запропоновано логіко-структурну послідовність оцінювання фінансової безпеки, яка, на наш погляд, всебічно розкриває можливість формування вектору забезпечення управління фінансовою безпекою за її складовими (рис. 3.1).

Згідно досліджень українських експертів з фінансової безпеки, сьогодні у критичній зоні перебувають наступні індикатори оцінки безпеки: рівень дефіциту бюджету, рівень доларизації економіки, рівень державного боргу, рівень дефіциту Пенсійного фонду, який майже наполовину фінансується з бюджету тощо. Тому державі треба шукати нові підходи до вирішення вказаних проблем. Зупинимось більш детально на такій складовій безпеки, як державний борг.

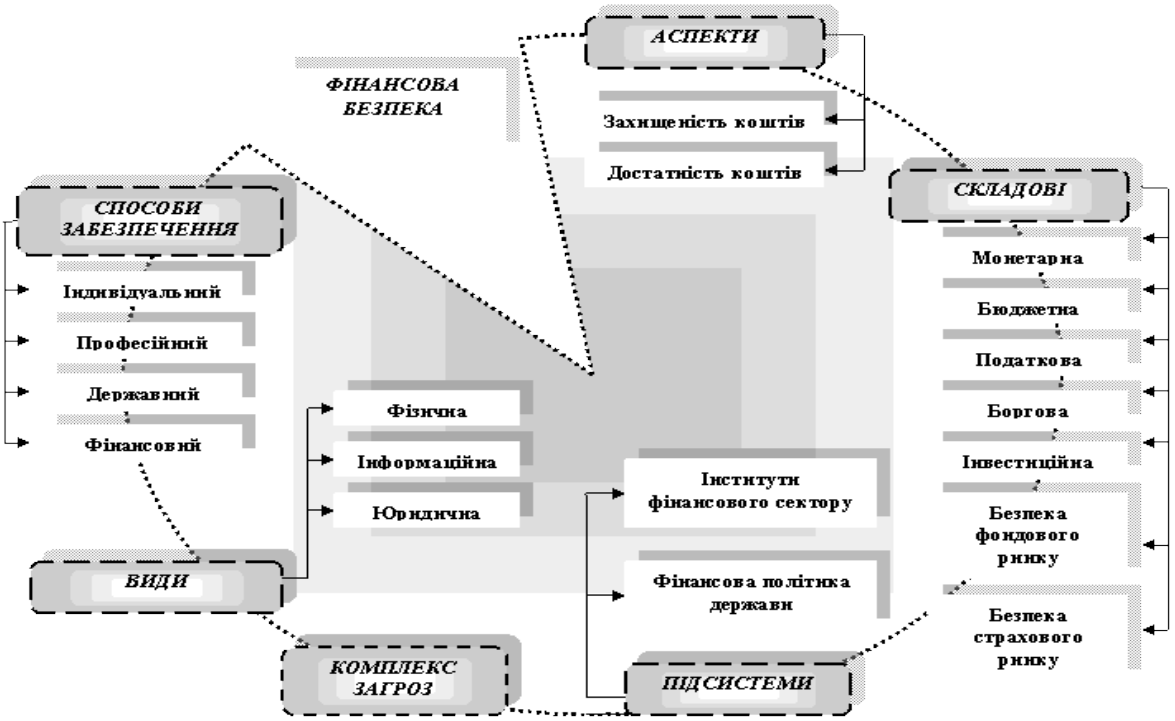

Рисунок 3.1 - Логіко-структурна послідовність оцінювання фінансової безпеки за її складовими

Суттєві ризики для боргової стійкості України спричинені як значними обсягами боргового навантаження, так і незбалансованою структурою державного боргу, яка посилилася внаслідок повномасштабної війни. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» граничний рівень державного боргу визначено в обсязі 7 460,1 млрд грн. (табл. 3.1). Станом на 30.06.2024 р. державний борг України становив 5 850,15 млрд грн.

Структура державного боргу за критерієм «зовнішній – внутрішній». Протягом 2022–2023 рр. Україна значною мірою покладалася на зовнішнє пільгове фінансування, що призвело до зростання частки зовнішнього боргу з 45 % на кінець 2021 р до 69,4 % станом на кінець 2023 р., а на 2024 р. заплановано подальше її збільшення до 76,9 %. Такий відсоток є відносно високим показником. Для порівняння: у країнах-аналогах членах ЄС частка зовнішнього боргу становить 43 %, у країнах-аналогах не членах ЄС –

70 %. Незначна місткість ринку ОВДП (облігації внутрішніх державних позик України), їхня короткостроковість і висока вартість визначають помірну роль внутрішніх позик у фінансуванні дефіциту бюджету.

Таблиця 3.1 - Стан та структура державного боргу України на кінець року, млрд грн, %

Показники	2023 р.	2024 р. (закон)
Державний борг, у т.ч.:	5188,1	7460,1 ↑
Внутрішній борг	1587,7	1725,9 ↑
% до загального обсягу	*30,6*	*23,1* ↓
Зовнішній борг	3600,4	5734,2 ↑
% до загального обсягу	*69,4*	*76,9* ↑
Національна валюта	1447,2	1672,1 ↑
% до загального обсягу	*27,9*	*22,4* ↓
Іноземна валюта	3740,9	5788,0 ↑
% до загального обсягу	*72,1*	*77,6* ↑
Плаваюча ставка	1601,4	2046,4 ↑
% до загального обсягу	*30,9*	*27,4* ↓
Фіксована ставка	3586,7	5413,7 ↑
% до загального обсягу	*69,1*	*72,6* ↑
Середній термін до погашення (років)	11,0 р.	н/р
Середньозважена вартість, %	6,2	н/р
Частка у ВВП, %	80,2	97,6 ↑

Джерело: офіційний сайт Міністерства фінансів України [35].

При загальній сумі запозичень до загального фонду Державного бюджету у січні–липні 2024 р. 1082 млрд грн внутрішні позики від розміщення ОВДП на аукціонах становили 289,3 млрд грн в еквіваленті [43]. Натомість відбулося стрімке зростання видатків на сплату відсотків за внутрішнім боргом. В абсолютному вираженні вони збільшилися з 17,4 млрд грн у I кварталі 2021 р. до 27,3 млрд грн у I кварталі 2024 р. Річний обсяг таких видатків у 2024 р. має досягти 260,3 млрд грн [44].

Детермінантами збільшення відсоткових виплат є також утримання на достатньо високому рівні облікової ставки НБУ (13,5 % – у квітні 2024 р., 13 % – з червня 2024 р.) та пропонування банкам високодохідних депозитних сертифікатів НБУ, що є прямими конкурентами короткострокових ОВДП.

Унаслідок цього середньозважена ставка розміщення ОВДП підвищилася з 11,4 % у 2021 р. до 18,7 % у 2023 р., 17,3 % річних у січні–квітні 2024 р., у липні 2024 р. середньозважена дохідність ОВДП, номінованих у гривні, становила 15,1 %. За таких умов залучення зовнішнього фінансування на соціальні та гуманітарні видатки бюджету залишається критично важливим, але ризикованим джерелом (з точки зору валютного ризику його обслуговування).

Структура державного боргу щодо кредиторів. Станом на кінець ІІ кварталу 2024 р. щодо кредиторів левову частку державного боргу становлять позики, одержані від міжнародних фінансових організацій (МФО) та урядів іноземних держав (що свідчить про їхню підтримку України під час війни); випущені цінні папери на внутрішньому ринку, випущені цінні папери на зовнішньому ринку та позики, одержані від комерційних банків, інших фінансових установ (табл. 3.2).

Структура джерел фінансування загального фонду державного бюджету України у 2023 – 2024 рр. представлена на рис. 3.2 – 3.3.

За таких умов вчасна реструктуризація держборгу стала важливою підтримкою України з боку міжнародних партнерів та посилила боргову стійкість країни. Україна має чітку стратегію щодо реструктуризації частки зовнішнього держборгу, що базується на домовленостях з МВФ (Міжнародного валютного фонду), які зафіксовані у Програмі EFF від 2023 р. [45]. Як врегулювання офіційного (у грудні 2023 р. завдяки перенесенню терміну), так і реструктуризація зовнішнього комерційного боргу (у липні–серпні 2024 р.) у поєднанні з продовженням зовнішнього фінансування на пільгових умовах знижує боргове навантаження у найближчі 3 роки та допоможе відновити стійкість боргу у перспективі.

Структура державного боргу за інструментами свідчить, що безперервна підтримка з боку МФО та урядів країн-партнерів в умовах війни сприяла зменшенню частки державного боргу за ринковими цінними паперами (з 55 % у 2021 р. до 44,1 % у червні 2024 р.) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 - Державний борг за кредиторами на кінець відповідних періодів, *млрд грн* та частка від загальної суми, *%*

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р.		червень 2024 р.	
	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %
Зовнішній борг	1300	55	2325	63	3600	69,4	4207,6	71,9
МФО, ЄС	584	25	1254	34	2252,6	40,8	2727,9	46,6
Уряди іноземних держав	41	2	183	5	240	4,8	303,6	5,2
Неврегульована заборгованість (рф)	16,5	0,7	22,2	0,6	23,0	0,4	24,6	0,4
Комерційні банки	51	2	60	2	59,5	1,1	64,4	1,1
Власники ОЗДП	625	26	829	22	750,6	15,7	797,3	13,6
Неврегульована заборгованість за ОЗДП	116,9	4,9	109,7	2,9	114,0	2,2	121,6	2,1
Не віднесений до інших категорій (МВФ)	120,5	5,0	153,6	4,1	160,8	2,9	168,3	2,9
Внутрішній борг	1063	45	1390	37	1588	30,6	1642,6	28,1
НБУ	314	13	703	19	1,6	0,0	1,6	0,0
Власники ОВДП	529	22	438	12	1586	28,7	1641,1	28,1
Держбанки, держкомпанії та ФГВФО* (капіталізація)	219	9	249	7	-	-	-	-
Разом державний борг	2363	100	3715	100	5188	100	5850	100

*ФГВФО – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Джерело: дані Міністерства фінансів України [35].

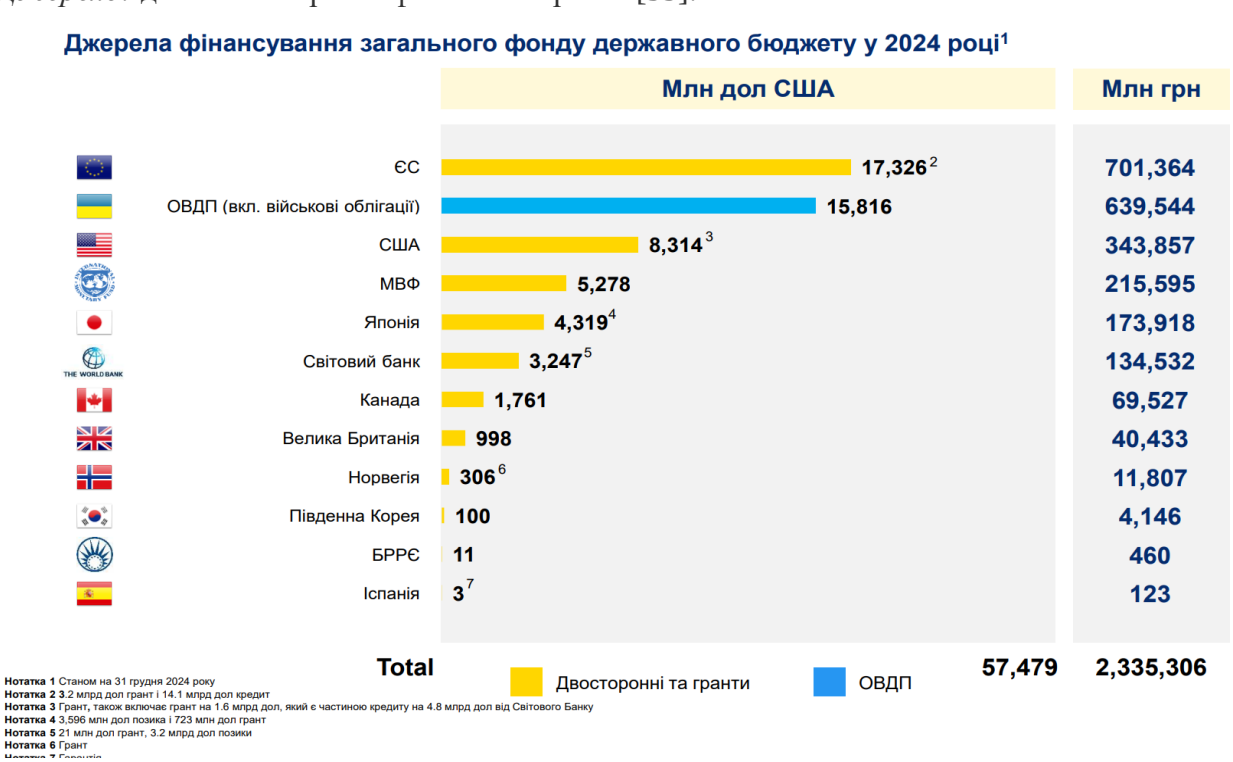
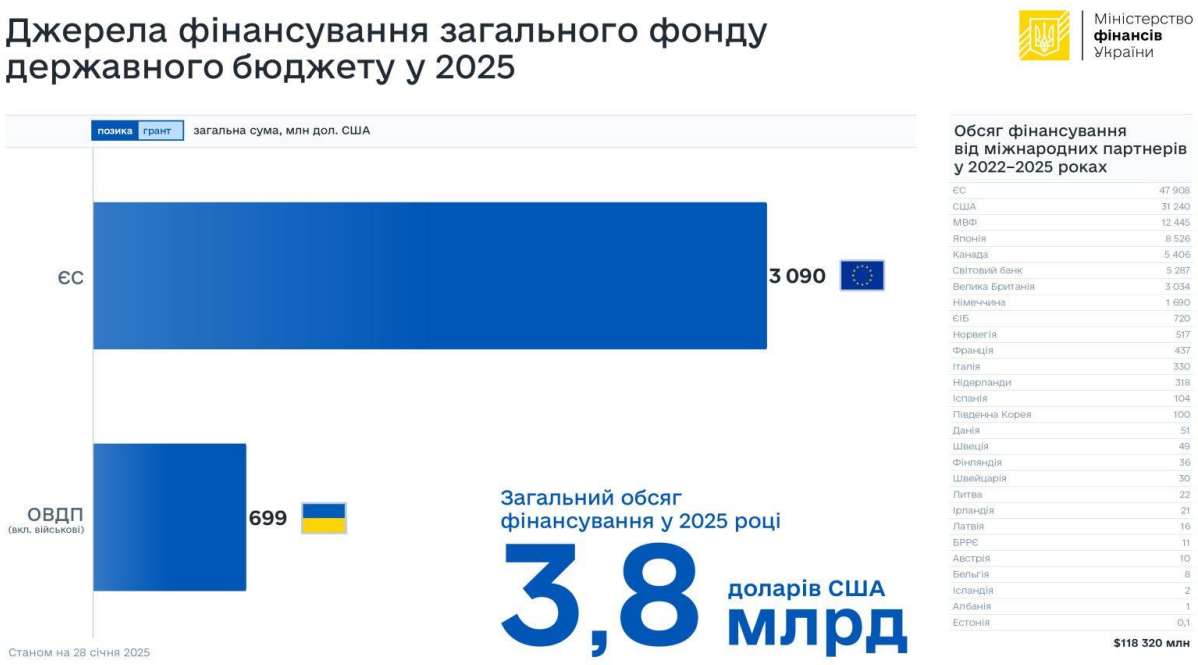

Рисунок 3.2- Структура джерел фінансування загального фонду державного бюджету у 2024 році

Риунок 3.3 - Джерела фінансування загального фонду державного бюджету у 2025 році

А частка зовнішніх ринкових цінних паперів у загальному обсязі державного боргу майже вдвічі зменшилася з 26 % на кінець 2021 р. до 13,6 % – на червень 2024 р.

Структура державного боргу за валютами. Станом на червень 2024 р. частка держборгу в іноземній валюті зросла до 75,7 % проти 60 % у 2021 р. внаслідок збільшення зовнішнього фінансування (*табл. 3.3*).

Таблиця 3.3 - Структура державного боргу за валютами на кінець відповідних періодів, частка від загальної суми, *%*

Валюти	2021 р.	2022 р.	2023 р.	червень 2024 р.
Англ. фунт стерлінгів	0,02	0,02	0,02	0,13
Долар США	35	29	23,8	23,9
Євро	14	23	31,2	33,6
Канадський долар	0	1	2,3	3,1
СПЗ*	10	10	9,8	9,3
Українська гривня	40	34	26,2	24,3
Японська єна	1	1	0,6	0,6

Джерело: дані Міністерства фінансів України [35].

Ми можемо спостерігати, що найбільш стрімко зросла частка боргу в євро – з 14 % станом на кінець 2021 р. до 33,6 % станом на червень 2024 р. внаслідок збільшення макрофінансової допомоги ЄС. Борг, номінований у доларах США, є другою за величиною категорією (23,9 %). Номінований у СПЗ борг, залучений у рамках фінансування за програмами МВФ, становить станом на червень 2024 р. 9,3 % державного боргу України. Крім того, наявність внутрішнього боргу, номінованого в іноземній валюті (до 10 % від внутрішнього боргу та 3 % від усього державного боргу) також збільшує валютні ризики.

Структура державного боргу за строками до погашення демонструє позитивні зміни. За даними Міністерства фінансів України [35], з 2022 р. станом на 31.03.2024 р. середньозважена вартість державного та гарантованого державою боргу України скоротилася майже в 1,4 раза – з 7,8 % до 5,6 %, а середньозважена строковість збільшилася в 1,6 раза – з 6,3 року до 10,0 років. Зокрема, станом на червень 2024 р. найбільша частка державного внутрішнього боргу припадає на боргові інструменти зі строком погашення понад 10 років – 53,6 % (табл. 3.4). Отже, завдяки залученню більшої частки боргу на пільгових умовах, параметри строковості й вартості всього боргу за час війни поліпшилися.

Таблиця 3.4 - Структура державного внутрішнього боргу України за строками до погашення, частка від загальної суми, %

Строки погашення	2021 р.	2022 р.	2023 р.	червень 2024 р.
< 3 р.	43	30	26,5	28,0
3-5 р.	12	7	9,4	13,2
5-7 р.	6	7	5,2	2,5
7-10 р.	14	12	4,0	1,6
>10 р.	24	44	55,0	53,6
Всього	100	100	100	100

Джерело: дані Міністерства фінансів України [35].

Структура державного боргу за типом відсоткових ставок (табл. 3.5). Частка державного боргу України, яку складають інструменти із фіксованою ставкою, становить 66,5 %, що зменшує процентний ризик.

Таблиця 3.5 - Структура державного боргу за типом відсоткових ставок на кінець відповідних періодів, частка від загальної суми, %

Тип ставки	2021 р.	2022 р.	2023 р.	червень 2024 р.
Фіксована	74	66	65,0	66,5
Плаваюча	26	34	35,0	33,5
Державний борг	100	100	100	100

Джерело: дані Міністерства фінансів України [35].

Державний борг України із плаваючою відсотковою ставкою (33,5 %) переважно прив'язаний до відсоткової ставки за спеціальними правами запозичення (СПЗ) МВФ, облікової ставки НБУ для ОВДП у портфелі НБУ та ставки забезпеченого фінансування «*овернайт*» SOFR, яка загалом є заборгованістю перед Світовим банком. Частка державного боргу, прив'язаного до відсоткової ставки СПЗ, становить 9,3 % у загальній структурі, частка державного боргу, прив'язаного до облікової ставки НБУ – 4,5 % та ставки SOFR – 8,1 %. Отже, платежі за державним боргом є чутливими до зростання відсоткових ставок в Єврозоні та США.

Структура державного боргу за умовами фінансування характеризується зростанням частки пільгових кредитів. Значна частка пільгових кредитів у структурі державного боргу України є наслідком співпраці з МФО до повномасштабної війни, а також збільшення обсягів пільгового фінансування, залучених після початку російського вторгнення у 2022 р. Станом на червень 2024 р. частка пільгових кредитів становить 52,2 % від обсягу державного боргу проти 26 % – у 2021 р.

Отже, на тлі загального збільшення обсягу державного й гарантованого боргу України та зростання частки зовнішнього боргу в його структурі (відповідно, валютних ризиків і ризику рефінансування), варто відзначити позитивні результати активної роботи уряду України в умовах війни щодо

залучення, передусім, довгострокового пільгового фінансування, збільшення частки грантів у підтримці офіційного сектора, зменшення середньої вартості обслуговування державного боргу та здійснення операцій з реструктуризації частки зовнішнього боргу. Динаміка показників строковості та вартості обслуговування державного та гарантованого боргу України представлена на рис. 3.4.

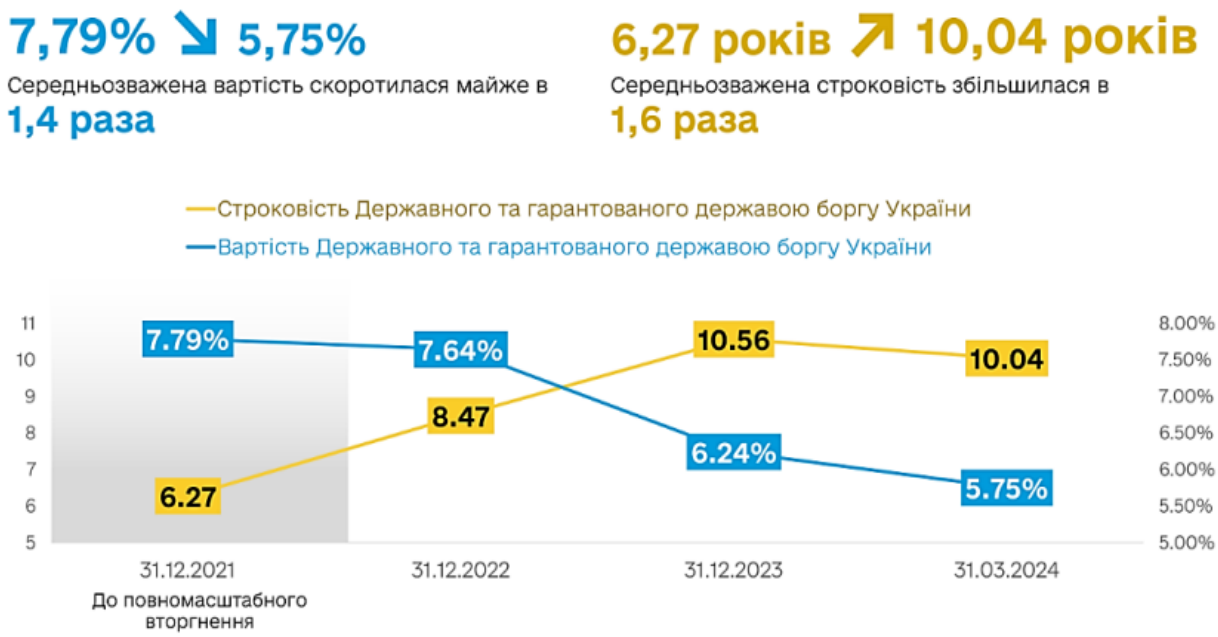

Рисунок 3.4 - Динаміка показників строковості та вартості обслуговування державного та гарантованого боргу України в період 2021 – перший квартал 2024 рр. [46]

Отже, в умовах воєнного стану доцільно вжити таких заходів з управління державним боргом для зменшення його ризиків, а саме:

– *ризику рефінансування* – завдяки збільшення роловеру (продовження терміну кредиту з погашенням його та одночасним наданням нового кредиту) ОВДП за рахунок випуску ОВДП із більшими строками погашення та обмежень випуску короткострокових ОВДП з погашенням у поточному році; залучення довгострокового пільгового фінансування, що збільшить середньозважений строк до погашення державного зовнішнього боргу;

– *відсоткового ризику* – завдяки поступовому зниженню відсоткових ставок за ОВДП на тлі зниження рівня інфляції та облікової ставки Національного банку України;

– *ризику ліквідності* – у спосіб оптимізації графіка погашення державного боргу;

– *валютного ризику* – завдяки пріоритизації запозичень у національній валюті на внутрішньому ринку капіталу для забезпечення роловеру гривневих ОВДП, розміщення ОВДП в іноземній валюті здійснювати в обсягах, необхідних для погашення таких ОВДП з метою мінімізації валютного ризику.

У середньостроковій перспективі необхідно зосередитися на залученні фінансування з найнижчою можливою вартістю і одночасним обмеженням ризиків. У зв'язку з цим основними цілями управління державним боргом є:

– залучення зовнішнього довгострокового пільгового фінансування, збільшення частки грантів офіційного сектора завдяки подальшому розширенню співпраці з багатосторонніми міжнародними інституціями та встановлення двосторонніх партнерських відносин, подібних до таких, як з Японією, Канадою, Німеччиною, США;

– активізація взаємовідносин з інвесторами у спосіб розширення їхньої географії та типів; взаємодія з рейтинговими агентствами для підвищення суверенних кредитних рейтингів країни задля поліпшення інвестиційної привабливості суверенних боргових інструментів; продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та сприяння розвитку внутрішнього ринку капіталу.

Доля найбільшої частки державного боргу перед офіційними кредиторами вирішуватиметься після війни і за наслідками завершення війни. Росія має понести за розпочату війну фінансове покарання. Весь зовнішній борг України, котрий виник через російську агресію, або принаймні його левову частку, потрібно конвертувати у фінансові інструменти, які мають використовуватися й покриватися російськими

активами [42]. Такі та інші опції полегшення «боргового тягара» для України за рахунок російських активів нині широко обговорюються. Отже, для зниження ризиків державного боргу, уряду доцільно послідовно втілювати політику, спрямовану на поступову зміну структури боргу через заміщення його дороговартісної частки новими дешевими в обслуговуванні та розтягнутими у часі виплатами за цими позиками, а також орієнтовану на збільшення частки внутрішнього боргу в національній валюті.

3.2. Напрями забезпечення банківської безпеки в умовах повномасштабної війни

Рівень фінансової безпеки, як складової економічної та національної безпеки, відображає ефективність публічного управління цією сферою з точки зору його результативності, здатність забезпечити потреби економіки у фінансових ресурсах. Зростання ступеня політичної, економічної невизначеності в умовах війни, загострення соціальних дисбалансів потребує від суб'єктів публічного управління визначення найбільш вразливих місць у сфері забезпечення фінансової безпеки країни. Для цього необхідно провести оцінку стану захищеності, стійкості фінансової системи країни. В умовах війни посилюються наявні системні ризики у фінансовому секторі України, які загрожують фінансовій стабільності країни.

У табл. 3.6 наведено динаміку показників банківської безпеки в Україні у 2010–2023 роках, зокрема, які містять запропоновані автором такі її оцінки: частка непрацюючих кредитів; співвідношення кредитів, наданих резидентам депозитними корпораціями, та депозитів (%); рентабельність капіталу банківських установ (%); співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, який розраховано на основі динаміки обсягу депозитів, залучених від резидентів строком від 1 до 2 та понад 2 роки.

Таблиця 3.6 - Динаміка показників банківської безпеки України у 2010 – 2023 рр.

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення (2023–2018), +/-
1. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	9,4	13,5	54,54	52,85	48,36	41,00	30,02	38,12	-16,42
2. Частка непрацюючих кредитів, %	15,27	35,39	54,41	50,5	43,5	31,7	38,1	37,4	-17,1
3. Співвідношення банківських кредитів та депозитів (%)	179,37	140,41	111,12	104,40	76,66	63,87	56,25	43,26	-67,86
4. Співвідношення кредитів, наданих резидентам депозитними корпораціями, та депозитів (%)	175,88	136,96	115,02	90,69	70,35	69,42	53,21	41,66	-73,36
кредити, надані резидентам банками, млрд. грн.	747,35	1006,36	1036,75	1118,86	1033,43	960,60	1065,35	1036,21	-0,53
депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млрд. гривень	416,65	716,73	932,97	1071,67	1348,13	1503,91	1893,85	2395,07	1462,11
кредити, надані резидентам депозитними корпораціями, млрд. гривень	732,82	981,63	1073,13	971,87	948,39	1044,05	1007,65	997,88	-75,25
5. Рентабельність активів (%):	-1,5	-5,5	1,6	4,7	2,8	4,5	1,5	6,1	4,5
6. Рентабельність капіталу, %	-10,2	-65,1	11,3	34,8	20,0	35,0	11,0	31,7	20,4
7. Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	91,2	92,9	93,5	94,4	86,8	89,1	90,6	–	–
8. Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів:	3,75	3,89	3,76	3,76	3,30	3,45	3,67	4,25	0,48
кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, та кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млрд. гривень	490,05	543,65	581,19	498,40	482,64	504,96	480,94	485,51	-95,68
депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 2 та понад 2 роки, млрд. гривень	130,67	139,89	154,43	132,58	146,44	146,31	131,08	114,32	-40,11

Джерело: складено на підставі [48 – 50]

Негативними тенденціями вважаємо зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в сукупному обсязі кредитування (особливо у 2018–2019 роках – перевищення порогового значення в розмірі 50%; та в 2021–2023 роках).

З 2015 року суттєво зросла також частка непрацюючих кредитів (54,41% у 2018 році, 50,5% у 2019 році, 38,1% у 2022 році), які сконцентровані в основному в державних банках (особливо Приватбанк) через падіння доходів та платоспроможності позичальників. Співвідношення банківських кредитів та депозитів має тенденцію до скорочення на 67,86% в цілому (за 2018–2023 роки). Цей показник є стимулятором, так і дестимулятором (при перевищенні його значення більше 100%). Тому можна зробити висновок, що з 2020 року в цілому цей показник позитивно позначається на стані банківської безпеки, проте його стимулюючий вплив скорочується через суттєве збільшення обсягів залучених депозитів. Рентабельність активів банків в цілому зросла на 4,5% до 6,1% у 2023 році (при достатності 1–3% у західних країнах ЄС), рентабельність капіталу – на 20,4%. Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів коливалося в межах від 3 до 4, що негативно впливає на стан банківської безпеки у зв’язку зі значним перевищенням обсягів довгострокових кредитів над депозитами.

Для забезпечення належного рівня банківської безпеки на перспективу владі Україні слід особливу увагу звернути на зміни у функціонуванні світової фінансовобанківської системи на період до 2030 р. Згідно досліджень аудиторської компанії «великої четвірки KPMG» «Майбутнє цифрового банкінгу», вже за 10 років завдяки новітнім технологіям фінансово-банківські установи знатимуть про своїх клієнтів значно більше, ніж зараз. Вони намагатимуться надавати свої послуги максимально враховуючи потреби кожного клієнта. Фінансово-банківські установи будуть збирати все більше даних про життя кожного клієнта та аналізувати їх за допомогою штучного інтелекту (ШІ). Очікується, що споживачі, яким не

вистачає часу, знань або компетенцій, будуть передавати банкам все більше повноважень у сфері управління особистими фінансами. Одночасно банки будуть адаптувати свої послуги під споживачів, які прагнуть більшої участі в управлінні власними фінансами. При цьому банки повинні будуть враховувати чотири аспекти у цій діяльності:

– об'єм даних, які будуть генерувати споживачі, буде постійно збільшуватися. Зрозуміло, що це ускладнить здійснення банківського фінансового моніторингу за поведінкою клієнта банку, особливо – нетипового;

– широка доступність даних споживачів сприятиме появі нових учасників фінансово-банківських систем, зокрема таких, як необанки та «хмарні» банківські платформи. Проблемою може стати те, що ці новітні фінансово-банківські структури обов'язково спробують використати злочинні угруповання подібно до того, як вони зараз використовують різні види криптовалют;

– все це вимагатиме від урядів та регуляторних органів розробки абсолютно нових способів виявлення та управління ризиками;

– буде використовуватися штучний інтелект, блокчейн, біометрія, 5G, хмарні обчислення, інтернет речей, AR/VR, квантові обчислення. Все це вимагає вже зараз внесення кардинальних змін у підготовку фахівців з фінансової безпеки, які будуть контролювати подібні процеси та не допускати використання інновацій у фінансово-банківській сфері у злочинних цілях.

Напрямками забезпечення фінансової та банківської безпеки на перспективу повинні стати: повернення до середньострокового бюджетного планування на 2025–2025 рр.; посилення фінансового контролю з боку НБУ за банками, особливо в контексті боротьби з відмиванням «брудних грошей» за їх допомогою; проведення валютної лібералізації; підтримка вітчизняних виробників та експортерів шляхом здешевлення кредитів; страхування воєнних ризиків; вдосконалення механізму бронювання тощо. Для

підвищення фінансової безпеки підприємств в Україні на них треба прискореними темпами запроваджувати так звану комплаєнс-політику. Вона включає такі компоненти [11]: здійснення ризик-аналізу; політики та процедури; наявність комплаєнсперсоналу; комплаєнс навчання. При здійсненні ризик-аналізу особливу увагу слід приділити АМЛ-процедурі, яка полягає у протидії відмиванню грошей, отриманих незаконним шляхом та фінансуванню тероризму. Відповідно, у фінансових установах та на підприємствах доцільно ввести посаду АМЛ-офіцера, який повинен відповідати за реалізацію політики щодо боротьби з відмиванням грошей.

Отже, для реалізації процесу інтеграції України до Європейського Союзу необхідно розробити сучасний механізм забезпечення фінансової та банківської безпеки нашої країни. При цьому треба враховувати, що фінансова безпека України залежить не тільки зовнішніх чинників, а й від гармонійного взаємозв'язку складових фінансової системи нашої країни. Розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником фінансової системи, і, відповідно, фактором негативного впливу на фінансову безпеку країни.

Важливим чинником зниження рівня фінансової безпеки України є доларизація грошової сфери нашої країни, що вимагає відповідних заходів протидії. Умовами забезпечення фінансової безпеки України під час війни можуть стати такі заходи: своєчасне отримання зовнішньої допомоги від партнерів в 2024 р. та наступних роках; утримання від емісії з боку НБУ; посилення контролю за бюджетною ліквідністю; проведення детінізації та деофшоризації української економіки. Напрямками забезпечення фінансової безпеки на перспективу повинні стати такі заходи: повернення до середньострокового бюджетного планування в наступні роки; проведення ліберальної податкової реформи з одночасним введенням прогресивної системи оподаткування; посилення фінансового контролю з боку НБУ за банками, особливо в контексті боротьби з відмиванням «брудних грошей» за їх допомогою; проведення валютної лібералізації; підтримка вітчизняних

виробників та експортерів шляхом здешевлення кредитів; страхування воєнних ризиків; вдосконалення механізму бронювання працівників тощо.

3.3. Удосконалення управління фінансовою безпекою в контексті застосування результатів експертного оцінювання

Національний інститут стратегічних досліджень у 2024 р. здійснив дослідження експертної думки стосовно поточних (2024 р.) та середньострокових (2025–2027 рр.) ризиків для економічної безпеки в умовах довготривалої війни, оцінено готовність системи забезпечення економічної безпеки України до ризиків у 2024 р. та управління ними в умовах довготривалої війни [52].

На визначені Стратегією [9] п’ять складових економічної безпеки (фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна та макроекономічна безпека) мають значний вплив чинники, які, зокрема, формуються у сферах продовольчої та соціальної безпеки, і їх ігнорування чи неповне врахування може спотворювати якісну оцінку стану економічної безпеки, призводити до виникнення неузгодженості при формуванні державних політик. Тому до переліку оцінювання загроз було додано відповідні компоненти. Карта ризиків побудована на основі експертного опитування профільних експертів у спосіб визначення ступеня впливу та ймовірності настання кожної загрози за складовими економічної безпеки, у спосіб присвоєння балів, де 1 – незначний вплив; 2 – низький вплив; 3 – помірний вплив; 4 – значний вплив; 5 – катастрофічний вплив та 1 – мала ймовірність настання; 2 – віддалена ймовірність настання, 3 – помірна ймовірність настання; 4 – висока ймовірність настання; 5 – максимальна ймовірність настання.

Оцінювання ризиків економічної безпеки України у 2025–2027 рр. здійснено для формування загального контексту та уявлення про трансформацію ризиків економічної безпеки в умовах довготривалої війни.

На основі експертного ранжування актуалізованих для воєнного часу загроз за рівнем впливу та ймовірністю настання здійснено їх розподіл. Сформовано карту ризиків2 для економічної безпеки України за принципом «ймовірність / вплив» з присвоєнням ризикам кольорів, де в: – зеленій (безризиковій – 1/1, 1/2 2/1) зоні – реагування на ризик не потребує вжиття додаткових заходів; – світло-зеленій (помірно ризиковій – 2/2, 3/1, 1/3) зоні – реагування на ризик потребує моніторингу; – жовтій (середньо ризиковій – 3/3, 3/2, 2/3, 4/1, 1/4, 2/4, 4/2, 4/3, 3/4, 5/1, 1/5, 2/5, 5/2) – реагування на ризик потребує регулярного моніторингу та контролю й застосування базових попереджувальних заходів для мінімізації, які, втім, можуть бути менш інтенсивними та частими порівняно з помаранчевою зоною; – помаранчевій (середньо-високо ризиковій – 4/4, 3/5, 5/3) зоні – реагування на ризик потребує ретельнішого та інтенсивнішого моніторингу, аніж у жовтій зоні, забезпечення адміністративного контролю для швидкого виявлення загроз та вжиття розширених попереджувальних заходів, включно з більш суворими обмеженнями та регулюванням, а також формування й імплементації спеціальних стратегій, розрахованих на середньострокову перспективу, з метою мінімізації ризиків; – червоній (найбільш ризиковій – 5/5, 4/5, 5/4) зоні – потребує вжиття невідкладних заходів та мобілізації значних зусиль щодо зниження відповідних загроз.

Результати експертного оцінювання представлені в табл. 3.7. Експертні оцінки рівня фінансової безпеки у 2024 р. свідчать про посилення вагомості та впливу більшості (п’яти з досліджуваних восьми) фінансових ризиків та певному послабленні ймовірності настання для шести ризиків. Так, у 2024 р. очікується посилення впливу ризику браку довіри до фіскальних органів (на 10,4 % – з 3,1 до 3,4 бала), ризику недофінансування окремих статей бюджету (на 4,9 %), погіршення інституційної спроможності банківської системи (на 3,6 %). Очікується збереження тренду посилення впливу цих факторів впродовж 2025–2027 рр. Ризики високого рівня дефіциту бюджету, зростання державного боргу та різкого збільшення частки непрацюючих кредитів дещо

послаблюватимуться, проте вони перебуватимуть у помаранчевій зоні не лише у 2024 р., а й у 2025–2027 рр. (табл. 3.7). Загалом найбільший вплив на фінансову безпеку матимуть: ризик значних втрат податкових надходжень (20 % експертів оцінюють його як катастрофічний (5 балів), а 58 % – як значний (4 бали); високий рівень дефіциту бюджету (25 % та 50 % відповідно); зростання обсягів державного боргу (23 % та 50 %) та недофінансування окремих статей бюджету (15 % та 44 % відповідно) (рис. 3.5).

Таблиця 3.7 -Експертна оцінка рівня фінансової безпеки в умовах довготривалої війни в Україні

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи	й	4	4	3	4
	в	4	4	4	4
2. Високий рівень дефіциту державного бюджету	й	5	5	4	4
	в	5	4	4	4
3. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів	й	5	4	4	3
	в	5	4	4	4
4. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів	й	3	4	4	4
	в	3	3	3	4
5. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави	й	4	4	4	4
	в	4	4	4	4
6. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування	й	5	4	4	4
	в	4	4	4	4
7. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації	й	3	3	3	3
	в	3	3	3	3
8. Різке збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків	й	4	3	3	3
	в	3	3	3	3

й – ймовірність, в - вплив

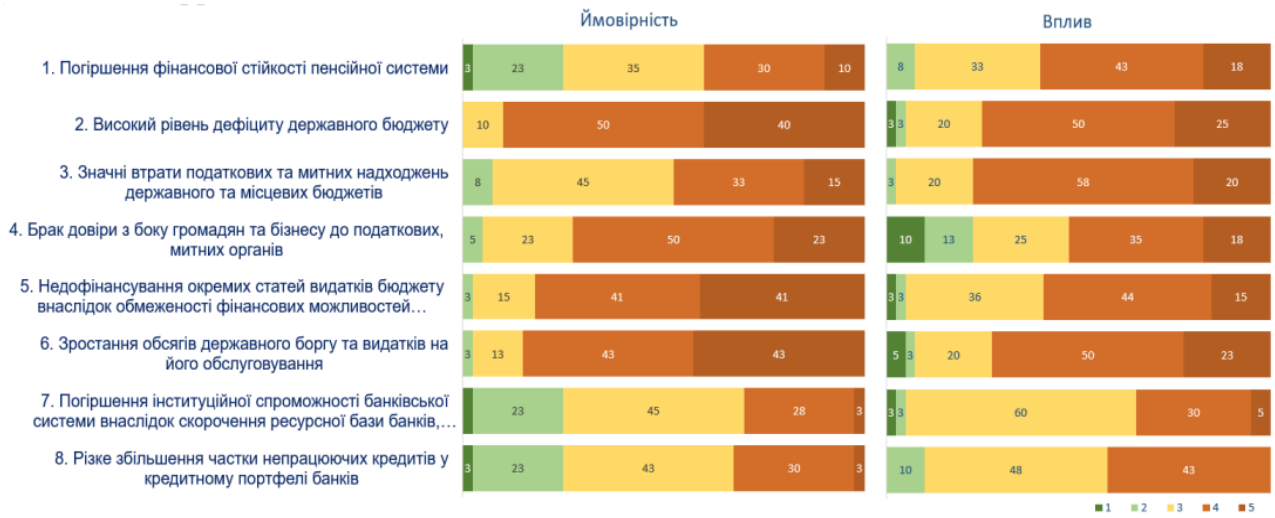

Рисунок 3.5 - Структура розподілу експертних оцінок за складовою «фінансова безпека» у 2024 році

При цьому на 2025–2027 рр. основним вбачається саме борговий ризик як синергетичний результат тривалого бюджетного розбалансування, зовнішніх та внутрішніх запозичень. Експерти не лише високо оцінюють критичну важливість зазначених ризиків, а й переважно одностайні у песимістичних оцінках щодо можливостей уникнення прояву таких ризиків. Так, переважна більшість експертів зазначають високу ймовірність дефіциту бюджету (40 % оцінок – 5-бальні та 50 % – 4-бальні), зростання обсягів державного боргу (по 43 % відповідно) та недофінансування окремих статей бюджетів (по 41 % відповідно). Складність забезпечення фінансової безпеки полягатиме також не лише у зростанні вагомості ризику браку довіри, а й у зростаючій ймовірності його прояву. Значний відкладений потенціал прояву має ризик погіршення фінансової стійкості пенсійної системи, щодо якого експерти очікують посилення як вагомості, так і ймовірності прояву у 2025–2027 рр.

Визначимо оцінку основних ризиків втрати фінансової безпеки в умовах повномасштабної війни в Україні.

Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи. Протягом 2024 р. збережеться головний ризик фінансової стійкості пенсійної системи – спроможність фінансування навіть наявного недостатнього рівня пенсій та

проведення передбаченої законодавством індексації. Ризикогенним чинником є зміна співвідношення кількості платників єдиного соціального внеску (ЄСВ) та пенсіонерів на користь останніх внаслідок міграції працездатного населення за межі України на тлі зростання чисельності пенсіонерів, що перевищує природний рівень за рахунок військових пенсіонерів, одержувачів пенсій по втраті годувальника, інвалідності тощо. Іншим ризиком може стати чергова спроба запровадження накопичувальної пенсійної системи. У ВРУ знаходиться на опрацюванні проєкт Закону України «Про накопичувальне пенсійне забезпечення» № 9212 від 17.04.2023 р., який, серед іншого, передбачає паритетне співфінансування внесків роботодавцем та державою, тобто, додаткове навантаження на державний бюджет. Проєктом закону передбачається, однак, що до 2026 р. внески акумулюватимуться в уповноваженому державному пенсійному фонді та інвестуватимуться у переважно консервативні грошові інструменти. Це означає, що у розпорядженні держави може з’явитися додаткове джерело інвестиційного ресурсу, за рахунок якого уряд матиме можливість фінансувати невідкладні потреби. Враховуючи ризики для стійкості пенсійної системи, такий законопроект доцільно додатково ще проаналізувати з точки зору впливу на фінансову стійкість пенсійної системи і стійкість державних фінансів в цілому. Крім того, з точки зору фінансової стійкості та соціальної справедливості викликає певні застереження анонсований урядом намір запровадити бальну пенсійну систему, запровадження якої потенційно може посилити стійкість державних фінансів, проте негативно вплине на соціальну стійкість, зокрема спроможність держави виконувати взяті на себе соціальні зобов’язання у частині виплати пенсій. 25 квітня 2024 року Верховна Рада України прийняла рішення відправити проект Закону «Про накопичувальне пенсійне забезпечення» № 9212 суб'єкту законодавчої ініціативи на доопрацювання [53].

Високий рівень дефіциту Державного бюджету. Необхідність забезпечення першочергових потреб у видатках сфери безпеки і оборони,

соціальної підтримки населення, а також забезпечення відбудови та підтримки бізнесу призвела до суттєвого збільшення дефіциту державного бюджету. І якщо у довоєнному 2021 р. дефіцит державного бюджету становив лише 3,6 % ВВП, то у 2022 р. він зріс до 17,6 % ВВП, а у 2023 р. – до 20,7 % ВВП. При цьому, у 2023 р. спостерігалося недосягнення закладеного Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» показника граничного рівня дефіциту державного бюджету: при визначеному законом показнику у 2010,35 млрд грн фактичне виконання склало 1336,9 млрд грн. За 2023 р. у цілому дефіцит зведеного бюджету сягнув рекордних понад 1760 млрд грн без урахування грантів у доходах, або 27 % ВВП (у 2022 р. – 25,3 % ВВП). У 2024 р. початково дефіцит державного бюджету закладається у сумі 1571,49 млрд грн, або 20,7 % ВВП.

У 2024 р., як і у попередньому 2023 р., *зберігається значна потреба у фінансовій підтримці для покриття дефіциту бюджету*. Потреба лише у зовнішньому фінансуванні у 2024 р. становить 37,3 млрд дол. США35 (у 2023 р. Україна отримала зовнішнє фінансування на загальну суму 42,5 млрд дол. США, з яких 11,6 млрд дол. США – це безповоротна грантова допомога36). Україна розраховує на додаткову допомогу від міжнародних партнерів та МВФ: у рамках програми Ukraine Facility Європейського Союзу, що передбачає надання Україні 50 млрд євро протягом 2024–2027 рр. (перший транш у сумі 4,5 млрд євро надійшов у березні); пряма бюджетна підтримка у 2024 р. від уряду Японії планується на рівні 436 млн дол. США, із яких гранти – близько 140 млн дол. США, а у І кв. 2024 р. очікується надходження додатково від Японії 1,8 млрд дол. США (через рамкові проєкти Світового банку). Для фінансування дефіциту державного бюджету у 2023 р. Україна залучила на внутрішньому ринку 552,59 млрд грн, а у 2024 р. запозичення плануються на рівні 525,88 млрд грн. Вимушене зростання дефіциту Державного бюджету України є наслідком обмеженості власного ресурсу (потреби сфери безпеки й оборони постійно зростають) для забезпечення виконання державою зобов’язань, передусім, соціального характеру та

необхідності стимулювання бізнесу. Активізація підтримки міжнародних партнерів у 2022– 2023 рр. у спосіб надання пільгового кредитного фінансування на тривалий термін та достатньо високий обсяг грантового фінансування забезпечили проведення досить м'якої бюджетної політики та високий рівень бюджетних видатків для підтримки економіки й виконання соціальних зобов'язань держави. Досить високий рівень вартості внутрішніх запозичень, які залучаються на короткий, порівняно з зовнішніми запозиченнями, термін, обмежує можливості якісного маневрування джерелами фінансування бюджетного дефіциту та створює тиск на видаткову частку державного бюджету, відволікаючи необхідний державний ресурс.

У середньостроковій перспективі можна передбачити збільшення рівня бюджетного дефіциту у 2024 р. в умовах необхідності проведення додаткової мобілізації, а отже – виникнення додаткової потреби у видатках для сфери безпеки й оборони, який у першу чергу покриватиметься за рахунок внутрішніх запозичень. Також ймовірне збереження м'якої фіскальної політики. Водночас, у разі позитивного розвитку ситуації в економіці та призупинення / послаблення воєнних дій, дефіцит Державного бюджету України знижуватиметься, потреби державної підтримки бізнесу також знижуватимуться за рахунок зростання припливу приватних та іноземних інвестицій. Зменшення міжнародної фінансової підтримки може також спричинити зниження бюджетного дефіциту внаслідок вимушеного скорочення бюджетних видатків поза сферами безпеки й оборони. Національний банк України відзначає, що, якщо у 2024 р. дефіцит бюджету зумовлюватиметься високими видатками на оборону, то в наступні роки – суттєвими потребами на відновлення об'єктів інфраструктури, виробничих потужностей, а також соціальної підтримки. Водночас розширення власної ресурсної бази та зниження безпекових ризиків дадуть змогу скоротити дефіцит бюджету до 13,5 % та 7,5 % ВВП у 2025–2026 рр. [54].

Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів. Війна на виснаження не сприяє поверненню мільйонів

українців, які вже адаптувалися до життя за кордоном та отримали інше податкове резидентство. Крім цього значна частка громадян тінізує доходи від оподаткування. Ці та інші чинники зумовлюють значні втрати податкової бази. Найбільших втрат податкова база зазнала та продовжує зазнавати у східних та південних прифронтових регіонах, які прилеглі до зони активних бойових дій, зокрема, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях. Відповідно, найбільше у номінальному та реальному вимірі зменшуються податкові платежі місцевих громадян та бізнесу до державного та місцевих бюджетів. Нечіткість перспектив завершення війни, підвищення воєнних ризиків, втрат та руйнувань тощо, істотно пригнічують споживчий та інвестиційний попит, гальмують розширення виробництва, зменшують зайнятість та збільшують безробіття. Усе це зменшує доходи та прибутки всіх економічних агентів. Відповідно, зростають потенційні та реальні втрати бюджетів усіх рівнів, Пенсійного та соціальних фондів.

Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів. Середовище недовіри між платниками податків та державою підриває фінансову безпеку та гальмує економічне повоєнне відновлення України. Численні соціологічні опитування виявили проблему корупції як найбільш значущу проблему після проблеми війни. При цьому розбудова партнерських відносин між державою та бізнесом поки що не набула відчутного прогресу. Як індикатор існуючих проблем, Податковий індекс Європейської бізнес асоціації за 2023 р. склав 2,85 бала з 5 можливих та продовжує перебувати у негативній площині (2,97 бала у 2022 р.), а Митний індекс – 3,17 бала (3,08 бала у 2020 р.) [55, 56]. Не сприяє зміцненню довіри з боку бізнесу й систематичне блокування податкових накладних з ПДВ. Свідченням браку довіри у відносинах між державою, громадянами та бізнесом стала непрозорість підготовки та ухвалення без громадських обговорень наприкінці 2023 р. Національної стратегії доходів до 2030 року [12], що викликало негативний суспільний резонанс. Низька довіра гальмуватиме реалізацію положень Стратегії (зокрема, щодо звуження спрощеної системи

оподаткування, відновлення прогресивної шкали ставок ПДФО, підвищення ставок акцизів), яка була затверджена як виконання структурного маяка МВФ. Так, якщо податкові органи оцінюють довіру до них на рівні 64–75 %, то профільна бухгалтерська спільнота у коментарях та реакціях до такої оцінки ставилася вкрай скептично. Підвищення податкового навантаження мало би об'єднати зусилля для підтримки обороноздатності, але натомість негативно сприймаються зокрема через корупційні ризики при зборі платежів та здійсненні видатків бюджету. Також індикатором проблеми довіри є низька для держави кількісна та вартісна результативність податкових та митних спорів. Щоправда, при такій оцінці варто зважати на вади (зокрема корупційні) судової системи. За оцінкою Європейської бізнес асоціації, у 2023 р. інтегральний показник Судового індексу збільшився до 2,73 бала за 5-бальною шкалою (2,51 бала у 2021 р.).

Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави. Воєнні дії рф проти України зумовили істотне переформатування напрямів бюджетних видатків у 2022 р., яке збереглося у 2023 р. та з високим рівнем ймовірності спостерігатиметься й у 2024 р. При цьому, можливості суттєвого нарощування дохідної частини як державного, так і місцевих бюджетів залишатимуться низькими. На зростання видатків у сфері безпеки й оборони мало вплив спрямування частки ресурсу місцевих бюджетів від так званого військового ПДФО (податку на доходи з фізичних осіб) та переорієнтування коштів з дорожнього фонду. Суттєва міжнародна підтримка дала змогу своєчасно виконувати взяті зобов'язання соціального характеру, а також забезпечити підтримку освіти та медицини. Ухвалення рішення про спрямування частки надходжень ПДФО з місцевих до державного бюджету розглядалося, з одного боку, як забезпечення ефективного розподілу державного ресурсу, а з іншого – як посягання на роботу органів місцевого самоврядування. У той же час, по-новому висвітлило проблему зарахування окремих видів доходів та їх розподілу між державним та місцевими

бюджетами й забезпечення реалізації принципу субсидіарності, визначеному в Бюджетному кодексі [10]. Таким чином, у 2023 р., ураховуючи потужну міжнародну підтримку та призупинення падіння економіки, вдалося уникнути настання ризику масового недофінансування окремих бюджетних видатків. Необхідність оптимізації бюджетних видатків, підвищення їх результативності та ефективності стали додатковим стимулом для ініціювання процесів реформування законодавства у сфері зовнішнього та державного фінансового контролю й аудиту (роботи Рахункової палати та Державної аудиторської служби). У середньостроковій перспективі актуальним ризиком залишатиметься зростання потреби у бюджетних видатках для підтримання обороноздатності держави, що в умовах обмежених надходжень спонукатиме до максимальної економії інших видів видатків, які не фінансуватимуться міжнародними партнерами, а також до збільшення можливостей підтримки безпекової сфери за рахунок місцевих бюджетів. Крім цього, у середньостроковій перспективі очікуються обмежені можливості щодо залучення коштів на відкритих ринках, високі ризики недонадходження податкових та неподаткових доходів, значна залежність від фінансової підтримки міжнародних партнерів, можуть зрости ризики виникнення касових розривів та недофінансування окремих статей бюджетних видатків, не пов’язаних зі сферою безпеки та оборони.

Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування. В Україні з початку війни внаслідок стрімкого зростання дефіциту бюджету суттєво збільшився обсяг державного боргу та відбулося збільшення частки зовнішнього боргу у його загальній структурі. Це вплинуло на перевищення граничних критичних значень індикаторів економічної безпеки в сфері держборгу, зокрема: співвідношення державного боргу до ВВП (граничне значення – 60 % ВВП) у 2023 р. склало близько 85 % ВВП проти 71,6 % у 2022 р. і 43,3 % у 2021 р. (досліджено в п.3.1 магістерської роботи).

Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації. Скорочення ресурсної бази банків, їх тривала збитковість та зниження капіталізації можуть призвести до суттєвого погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок звуження можливості банків здійснювати кредитні та інші активні операції. Водночас протягом 2022–2023 рр. банківська система України продемонструвала високий ступінь адаптивності до зовнішніх шоків, що дало їй змогу, попри на негативні обставини, пов'язані з війною, суттєво збільшити ресурсну базу, забезпечити прибуткову діяльність та повністю відновити капіталізацію, що навіть перевищила передвоєнний рівень. Незважаючи на складні умови війни, протягом 2022–2023 рр. банківська система України демонструвала рекордну прибутковість. Зберігається ризик подальшого погіршення якості вже наданих кредитів у випадку загострення фінансових проблем позичальників унаслідок пролонгації збройного конфлікту (досліджено в п.3.2 магістерської роботи).

Таким чином, за результатами експертного дослідження обгрунтовано негативні тенденції процесу забезпечення фінансової безпеки України в результаті повномасштабної війни (див. табл. 3.6). Згідно проведеного дослідження визначимо стратегічні напрями для нейтралізації перелічених загроз та викликів, а також для підвищення рівня фінансової безпеки України:

– підвищення бюджетної дисципліни: встановлення строгих механізмів контролю за витратами та розробка ефективних бюджетних стратегій;

– зменшення дефіциту бюджету: розробка програм зменшення дефіциту шляхом оптимізації видатків та збільшення доходів. Розширення джерел фінансування бюджетного дефіциту, неемісійних та емісійних;

– стимулювання фінансової інклюзії: запровадження програм та заходів, спрямованих на підвищення доступності фінансових послуг для всіх верств населення;

– удосконалення управління фінансовими ресурсами на тимчасово окупованих територіях: розробка спеціальних механізмів управління та моніторингу фінансових потоків в цих регіонах;

– боротьба з тінізацією економіки: впровадження системи електронного моніторингу та контролю за обігом готівки, зміцнення правової бази для протидії податковим шахрайствам та ухиленню від оподаткування;

– поліпшення правового регулювання в податковій сфері: реформування податкового законодавства з метою спрощення та зменшення податкового тиску на бізнес та громадян;

– стимулювання розвитку довгострокового кредитування: підтримка ініціатив, спрямованих на підвищення доступності та привабливості довгострокових кредитів для підприємств та громадян;

– моніторинг та управління кредитним портфелем банків: впровадження ефективних механізмів контролю за якістю кредитного портфеля та вчасного виявлення проблемних активів;

– реформування пенсійної системи: впровадження структурних змін у пенсійну систему для забезпечення її стійкості та сталості;

– зміцнення регуляторної бази на фондовому ринку: проведення реформ та удосконалення законодавства для забезпечення ефективного функціонування та захисту прав інвесторів;

– посилення боротьби з відмиванням коштів: впровадження строгих заходів контролю та моніторингу за операціями, які пов’язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом.

Отже, у сучасних умовах війни важливо вчасно визначати загрози фінансовій безпеці України, щоб зменшити їх негативний вплив та розробити конкретні заходи для розроблення стратегії її посилення. Серед основних загроз стійкості фінансової системи України варто виділити зростання дефіциту державного бюджету, що призводить до навантаження на бюджетну систему на різних рівнях управління; збільшення державного боргу та обмеження джерел його фінансування; залежність від іноземних

кредиторів; підвищення рівня інфляції; знецінення національної валюти; зниження ефективності банківської, страхової та податкової систем. Забезпечення фінансової безпеки країни під час воєнного стану вимагає ефективних трансформаційних заходів з боку суб'єктів господарювання та з боку державних регуляторів. Перелічені заходи допоможуть покращити рівень фінансової безпеки, підвищити фінансову стабільність держави, зменшити ризики фінансових криз та забезпечити економічний зріст. Необхідно оперативно виявляти загрози фінансовій безпеці України, щоб мінімізувати їхні наслідки та розробляти дієві практичні заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості. Проте, найважливішим фактором для фінансової безпеки країни та загальної національної безпеки є перемога України.

Висновки до розділу 3

Особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні набуває виявлення проблем забезпечення банківської, боргової та бюджетної безпеки та ідентифікація напрямів її підвищення з огляду на гостру потребу у макрофінансовій допомозі Україні. Доцільно вжити таких заходів з управління державним боргом для зменшення його ризиків, а саме:

– *ризику рефінансування* – завдяки збільшення роловеру (продовження терміну кредиту з погашенням його та одночасним наданням нового кредиту) ОВДП за рахунок випуску ОВДП із більшими строками погашення та обмежень випуску короткострокових ОВДП з погашенням у поточному році; залучення довгострокового пільгового фінансування, що збільшить середньозважений строк до погашення державного зовнішнього боргу;

– *відсоткового ризику* – завдяки поступовому зниженню відсоткових ставок за ОВДП на тлі зниження рівня інфляції та облікової ставки Національного банку України;

– *ризику ліквідності* – у спосіб оптимізації графіка погашення державного боргу;

– *валютного ризику* – завдяки пріоритизації запозичень у національній валюті на внутрішньому ринку капіталу для забезпечення роловеру гривневих ОВДП, розміщення ОВДП в іноземній валюті здійснювати в обсягах, необхідних для погашення таких ОВДП з метою мінімізації валютного ризику.

У середньостроковій перспективі необхідно зосередитися на залученні фінансування з найнижчою можливою вартістю і одночасним обмеженням ризиків. У зв'язку з цим основними цілями управління державним боргом є:

– залучення зовнішнього довгострокового пільгового фінансування, збільшення частки грантів офіційного сектора завдяки подальшому розширенню співпраці з багатосторонніми міжнародними інституціями та встановлення двосторонніх партнерських відносин, подібних до таких, як з Японією, Канадою, Німеччиною, США;

– активізація взаємовідносин з інвесторами у спосіб розширення їхньої географії та типів; взаємодія з рейтинговими агентствами для підвищення суверенних кредитних рейтингів країни задля поліпшення інвестиційної привабливості суверенних боргових інструментів; продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та сприяння розвитку внутрішнього ринку капіталу.

Доля найбільшої частки державного боргу перед офіційними кредиторами вирішуватиметься після війни і за наслідками завершення війни. Росія має понести за розпочату війну фінансове покарання. Весь зовнішній борг України, котрий виник через російську агресію, або принаймні його левову частку, потрібно конвертувати у фінансові інструменти, які мають використовуватися й покриватися російськими активами. Такі та інші опції полегшення «боргового тягара» для України за рахунок російських активів нині широко обговорюються. Отже, для зниження ризиків державного боргу, уряду доцільно послідовно втілювати

політику, спрямовану на поступову зміну структури боргу через заміщення його дороговартісної частки новими дешевими в обслуговуванні та розтягнутими у часі виплатами за цими позиками, а також орієнтовану на збільшення частки внутрішнього боргу в національній валюті.

Для реалізації процесу інтеграції України до Європейського Союзу необхідно розробити сучасний механізм забезпечення складової фінансової безпеки – банківської безпеки нашої країни. При цьому треба враховувати, що фінансова безпека України залежить не тільки зовнішніх чинників, а й від гармонійного взаємозв'язку складових фінансової системи нашої країни. Розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником фінансової системи, і, відповідно, фактором негативного впливу на фінансову безпеку країни. Важливим чинником зниження рівня фінансової безпеки України є доларизація грошової сфери нашої країни, що вимагає відповідних заходів протидії. Умовами забезпечення фінансової безпеки України під час війни можуть стати такі заходи: своєчасне отримання зовнішньої допомоги від партнерів в 2024 р. та наступних роках; утримання від емісії з боку НБУ; посилення контролю за бюджетною ліквідністю; проведення детінізації та деофшоризації української економіки. Напрямками забезпечення фінансової безпеки на перспективу повинні стати такі заходи: повернення до середньострокового бюджетного планування в наступні роки; проведення ліберальної податкової реформи з одночасним введенням прогресивної системи оподаткування; посилення фінансового контролю з боку НБУ за банками, особливо в контексті боротьби з відмиванням «брудних грошей» за їх допомогою; проведення валютної лібералізації; підтримка вітчизняних виробників та експортерів шляхом здешевлення кредитів; страхування воєнних ризиків; вдосконалення механізму бронювання працівників тощо.

Отже, у сучасних умовах війни важливо вчасно визначати загрози фінансовій безпеці України, щоб зменшити їх негативний вплив та розробити конкретні заходи для розроблення стратегії її посилення. Серед основних

загроз стійкості фінансової системи України варто виділити зростання дефіциту державного бюджету, що призводить до навантаження на бюджетну систему на різних рівнях управління; збільшення державного боргу та обмеження джерел його фінансування; залежність від іноземних кредиторів; підвищення рівня інфляції; знецінення національної валюти; зниження ефективності банківської, страхової та податкової систем. Забезпечення фінансової безпеки країни під час воєнного стану вимагає ефективних трансформаційних заходів з боку суб'єктів господарювання та з боку державних регуляторів. Перелічені заходи допоможуть покращити рівень фінансової безпеки, підвищити фінансову стабільність держави, зменшити ризики фінансових криз та забезпечити економічний зріст. Необхідно оперативно виявляти загрози фінансовій безпеці України, щоб мінімізувати їхні наслідки та розробляти дієві практичні заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості. Проте, найважливішим фактором для фінансової безпеки країни та загальної національної безпеки є перемога України.

ВИСНОВКИ

Законодавче визначення поняття національної безпеки наводиться у однойменному Законі Україні «Про Національну безпеку України», за яким під даним терміном розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Тобто ми можемо побачити, що національна безпека України є багатокомпонентним та багатоаспектним поняттям, і для її активної практичної реалізації повинні тісно співпрацювати майже всі внутрішні та зовнішні державні системи.

С специфічними потенційними ризиками, які можуть впливати на довгострокову економічну безпеку України й варті для подальшого врахування є такі: посилення конкуренції за корисні копалини та необхідність брати до уваги цей контекст для посилення стійкості й функціонування вітчизняних галузей видобування та обробки, а також ланцюгів постачання критично важливих товарів та ресурсів; екстремальні погодні явища, які загострюють проблеми продовольчої безпеки, водопостачання та логістики, що призводить до міграції, і на які доцільно зважати у визначенні пріоритетів продовольчої та економічної безпеки держави; значна залежність України від обсягів та періодичності надходження міжнародної допомоги, що ускладнює можливості для реалізації стратегічних пріоритетів держави; ризики для безпеки та стабільності, пов’язані із нестачею контролю технологій зі штучним інтелектом, котрі варто визначити для пріоритетних дій для захисту економічної безпеки у сфері цифровізації.

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Україна – держава з ефективними публічними фінансами та розвинутим фінансовим сектором, що сприяють економічному зростанню в країні. Стратегічні цілі за напрямом «макроекономічна політика», який і розкриває фінансову складову економічної безпеки на рівні держави,

передбачається: забезпечення стійкості публічних фінансів та покращення суверенних рейтингів; збереження макроекономічної стабільності; створення ефективного фінансового сектору.

Основними орієнтирами зміцнення фінансової безпеки України доцільно визначити: оптимізацію системи оподаткування, за рахунок підвищення її функціональності; збалансованість бюджетів, що може бути досягнуто за допомогою збільшення доходної частини та зменшення видатків, оптимізації структури видаткових статей, а також розширення неемісійних та емісійних джерел фінансування бюджетного дефіциту; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів з метою виконання поставлених завдань в умовах кризових явищ, які спричинила війна; вдосконалення боргової політики; послідовне зниження темпів інфляції; активізація кредитування.

Управління фінансовою безпекою держави потребує розв'язання широкого кола проблем, які стосуються визначення критеріїв фінансової безпеки; постійного відстеження чинників, які викликають загрозу фінансовій безпеці країни; розроблення заходів щодо їх попередження та подолання. Пріоритетним у галузі фінансової безпеки України має бути створення належних правових, економічних, соціальних умов з удосконалення фінансової, грошово-кредитної, валютної, бюджетної, боргової, сфер політики та управління державою.

Суттєве посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, надійної внутрішньої захищеності національної валюти та стабільності валютного курсу, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату – виступають ключовим завданням забезпечення фінансової безпеки будь-якої держави.

Проведено аналіз, який свідчить про заходи забезпечення фінансової безпеки. Так, підтримка фінансової стійкості в податковій і митній сферах забезпечувалася, зокрема, завдяки низці важливих чинників та інструментів. Так, Єврокомісія у своєму Звіті високо оцінила роботу обох сфер і надала рекомендації щодо їх подальшого розвитку. Також було затверджено Порядок формування та оприлюднення переліку доброчесних платників податків, презентовано сайт «Територія високого рівня податкової довіри»; розпочалося і триває (до 1 грудня включно) щорічне дослідження стосовно оцінювання задоволеності бізнесу рівнем обслуговування податковими органами; надано роз'яснення новацій митного законодавства для підготовки бізнесу до поступового переходу на митне законодавство європейського зразка; виконувалися заходи з підготовки до вдосконалення програмних реєстраторів розрахункових операцій. Протягом періоду, що розглядається, оголошено про фіналізацію домовленостей, досягнутих на політичному рівні за підсумками засідання G7 в Апулії (Італія) весною 2024 р. щодо надання Україні макрофінансової допомоги обсягом 50 млрд дол. за рахунок майбутніх прибутків від заморожених суверенних активів рф у ЄС. Ефективними можна вважати практику укладення двосторонніх домовленостей щодо отримання зовнішньої бюджетної підтримки, збільшення обсягів залучення фінансів від продажу військових облігацій і домовленості України з міжнародними партнерами та МФО стосовно майбутнього бюджетного фінансування в наступному році. Грошово-кредитна сфера характеризувалася прискоренням темпів інфляції та подальшим поступовим скороченням обсягу міжнародних резервів, що наразі не становлять критичної загрози. Антикризові заходи регулятора були спрямовані, зокрема, на консервацію помірно жорсткої монетарної політики у спосіб утримання облікової ставки на поточному високому рівні з метою збереження привабливості гривневих активів та забезпечення курсової стабільності гривні.

Міністерством економіки України за участі зацікавлених центральних органів виконавчої влади розроблено прогноз економічного і соціального розвитку України на 2025 – 2027 рр. Планується, що бюджетна політика у сфері безпеки і оборони буде орієнтована на наступні основні напрямки: удосконалення системи мобілізації сил оборони, оперативного обладнання території, національного спротиву, включаючи систему територіальної оборони та руху опору; забезпечення прикриття повітряного та морського простору держави; посилення оборонно-промислового комплексу шляхом впровадження сучасних технологій і замкнених циклів виробництва озброєння та військової техніки; очищення території України від вибухонебезпечних предметів, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та оперативність ліквідації їхніх наслідків; здійснення заходів з охорони та оборони важливих державних об’єктів, об’єктів критичної інфраструктури; посилення національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, у тому числі розвиток кіберзахисту (кібероборони) в інтересах Збройних Сил та інших складових сил оборони України.

Формування відповідних трендів матиме свій позитивний вплив на бюджетну систему країни у довгостроковій перспективі. Створення нових підприємств та збільшення державного замовлення будуть потребувати нових робочих місць, що зубумовить зростання податкових надходжень до усіх рівнів бюджетів.

Також в 2025 – 2027 роках передбачено продовжити підтримку малого та середнього підприємництва саме за рахунок продовження виконання державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %», яка також сприятиме розвитку та підтримці малого та середнього бізнесу у період воєнного стану. Ще одним інструментом підтримки бізнесу повинна стати програма надання державних гарантій на портфельній основі, що передбачає спрощення доступу мікро-, малого та/або середнього підприємництва до кредитування навіть за відсутності у них достатнього забезпечення шляхом часткового

гарантування державою їхніх боргових зобов'язань перед банками-кредиторами. Усі зазначені інструменти дадуть змогу забезпечити підтримку економіки та бізнес середовища саме через державне кредитування протягом 2025–2027 років. Вже сьогодні Уряд запланував та має наміри найближчим часом забезпечити відбудову та посилення енергетичної галузі шляхом надання кредитів із застосуванням пільгової кредитної ставки або надання безвідсоткових кредитних коштів.

В умовах воєнного стану та спаду національної економіки одним з основних джерел фінансування пріоритетних інвестиційних проєктів є довгострокові пільгові кредити від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. На 2026 – 2027 роки передбачено фіскальний простір у сумі 384,7 млрд гривень у 2026 році та 426,3 млрд гривень у 2027 році, який обчислений з урахуванням пакета додаткових заходів, що дасть змогу збільшити дохідну частину державного бюджету. Зазначені кошти можуть бути використані для збалансування показників бюджету у відповідних бюджетних періодах та/або буде розподілено в наступних планових періодах, насамперед на зміцнення обороноздатності нашої країни, забезпечення непередбачених видатків бюджету, соціальний захист громадян.

Обсяг державного боргу на кінець 2024 року визначатиметься наступними чинниками: надходжень кредитів (позик) від міжнародних партнерів, зокрема надходження фінансової допомоги у вигляді грантів; відхилення фактичного обмінного курсу національної валюти порівняно з прогнозним, що застосовувався під час здійснення розрахунків показників державного бюджету на 2024 рік; проведення капіталізації банків державного сектору, державних компаній та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні набуває виявлення проблем забезпечення банківської, боргової та бюджетної безпеки та ідентифікація напрямів її підвищення з огляду на гостру потребу у

макрофінансовій допомозі Україні. Доцільно вжити таких заходів з управління державним боргом для зменшення його ризиків, а саме:

– *ризику рефінансування* – завдяки збільшення роловеру (продовження терміну кредиту з погашенням його та одночасним наданням нового кредиту) ОВДП за рахунок випуску ОВДП із більшими строками погашення та обмежень випуску короткострокових ОВДП з погашенням у поточному році; залучення довгострокового пільгового фінансування, що збільшить середньозважений строк до погашення державного зовнішнього боргу;

– *відсоткового ризику* – завдяки поступовому зниженню відсоткових ставок за ОВДП на тлі зниження рівня інфляції та облікової ставки Національного банку України;

– *ризику ліквідності* – у спосіб оптимізації графіка погашення державного боргу;

– *валютного ризику* – завдяки пріоритизації запозичень у національній валюті на внутрішньому ринку капіталу для забезпечення роловеру гривневих ОВДП, розміщення ОВДП в іноземній валюті здійснювати в обсягах, необхідних для погашення таких ОВДП з метою мінімізації валютного ризику.

У середньостроковій перспективі необхідно зосередитися на залученні фінансування з найнижчою можливою вартістю і одночасним обмеженням ризиків. У зв’язку з цим основними цілями управління державним боргом є:

– залучення зовнішнього довгострокового пільгового фінансування, збільшення частки грантів офіційного сектора завдяки подальшому розширенню співпраці з багатосторонніми міжнародними інституціями та встановлення двосторонніх партнерських відносин, подібних до таких, як з Японією, Канадою, Німеччиною, США;

– активізація взаємовідносин з інвесторами у спосіб розширення їхньої географії та типів; взаємодія з рейтинговими агентствами для підвищення суверенних кредитних рейтингів країни задля поліпшення інвестиційної привабливості суверенних боргових інструментів;

продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та сприяння розвитку внутрішнього ринку капіталу.

Доля найбільшої частки державного боргу перед офіційними кредиторами вирішуватиметься після війни і за наслідками завершення війни. Росія має понести за розпочату війну фінансове покарання. Весь зовнішній борг України, котрий виник через російську агресію, або принаймні його левову частку, потрібно конвертувати у фінансові інструменти, які мають використовуватися й покриватися російськими активами. Такі та інші опції полегшення «боргового тягара» для України за рахунок російських активів нині широко обговорюються. Отже, для зниження ризиків державного боргу, уряду доцільно послідовно втілювати політику, спрямовану на поступову зміну структури боргу через заміщення його дороговартісної частки новими дешевими в обслуговуванні та розтягнутими у часі виплатами за цими позиками, а також орієнтовану на збільшення частки внутрішнього боргу в національній валюті.

Для реалізації процесу інтеграції України до Європейського Союзу необхідно розробити сучасний механізм забезпечення складової фінансової безпеки – банківської безпеки нашої країни. При цьому треба враховувати, що фінансова безпека України залежить не тільки зовнішніх чинників, а й від гармонійного взаємозв’язку складових фінансової системи нашої країни. Розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником фінансової системи, і, відповідно, фактором негативного впливу на фінансову безпеку країни. Важливим чинником зниження рівня фінансової безпеки України є доларизація грошової сфери нашої країни, що вимагає відповідних заходів протидії. Умовами забезпечення фінансової безпеки України під час війни можуть стати такі заходи: своєчасне отримання зовнішньої допомоги від партнерів в 2024 р. та наступних роках; утримання від емісії з боку НБУ; посилення контролю за бюджетною ліквідністю; проведення детінізації та деофшоризації української економіки. Напрямками забезпечення фінансової безпеки на перспективу повинні стати такі заходи:

повернення до середньострокового бюджетного планування в наступні роки; проведення ліберальної податкової реформи з одночасним введенням прогресивної системи оподаткування; посилення фінансового контролю з боку НБУ за банками, особливо в контексті боротьби з відмиванням «брудних грошей» за їх допомогою; проведення валютної лібералізації; підтримка вітчизняних виробників та експортерів шляхом здешевлення кредитів; страхування воєнних ризиків; вдосконалення механізму бронювання працівників тощо.

Отже, у сучасних умовах війни важливо вчасно визначати загрози фінансовій безпеці України, щоб зменшити їх негативний вплив та розробити конкретні заходи для розроблення стратегії її посилення. Серед основних загроз стійкості фінансової системи України варто виділити зростання дефіциту державного бюджету, що призводить до навантаження на бюджетну систему на різних рівнях управління; збільшення державного боргу та обмеження джерел його фінансування; залежність від іноземних кредиторів; підвищення рівня інфляції; знецінення національної валюти; зниження ефективності банківської, страхової та податкової систем. Забезпечення фінансової безпеки країни під час воєнного стану вимагає ефективних трансформаційних заходів з боку суб’єктів господарювання та з боку державних регуляторів. Перелічені заходи допоможуть покращити рівень фінансової безпеки, підвищити фінансову стабільність держави, зменшити ризики фінансових криз та забезпечити економічний зріст. Необхідно оперативно виявляти загрози фінансовій безпеці України, щоб мінімізувати їхні наслідки та розробляти дієві практичні заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості. Проте, найважливішим фактором для фінансової безпеки країни та загальної національної безпеки є перемога України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна безпека України: складові елементи та виклики сьогодення. URL: https://mil.in.ua/uk/blogs/natsionalna-bezpeka-ukrayiny-skladovi-elementy-ta-vyklyky-sogodennya/ (дата звернення: 21.10.2024).

2. Закон України «Про Національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 10.10.2024).

3. Указ Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 21.10.2024).

4. Указ Президента України №56/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377 (дата звернення: 21.10.2024).

5. Шевченко О.А. еволюція стратегій національної безпеки україни протягом років незалежності крізь призму забезпечення економічної безпеки держави. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/241346/239458 (дата звернення: 24.10.2024).

6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо стратегічних основ інтегрованого управління державним кордоном України» № 3858-IX від 16.07.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3858-20#Text (дата звернення: 21.11.2024).

7. Дубинський І.Ю. Правова основа забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2024/4.pdf (дата звернення: 11.11.2024).

8. Крук С. І. Генезис інституційного забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018. Вип. 6. С. 15–17.

9. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text (дата звернення: 11.10.2024).

10. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь. К.: НІСД, 2024 – 71 с. – https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08 (дата звернення: 11.11.2024).

11. UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf

12. Постанова КМУ від 3 березня 2021 р. № 179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.10.2024).

13. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека: навч.-метод. посібник. Тернопіль: Вектор, 2010. 277 с. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/584/1/book.pdf. (дата звернення: 15.08.2024).

14. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. Фінансова консультація. 2000. № 5. С. 34–38.

15. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. Фінансова безпека держави: навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.

16. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. та ін Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія; за

заг.редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

17. Аксьонова Т. С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. С. 130–138. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/23.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

18. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с.

19. Миколайчук А. Б. Методичний підхід до прогнозування рівня фінансової безпеки держави в системі моніторингу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. № 38. С. 32.

20. Гетманець О. Фінансова безпека як об’єкт правового регулювання. Фінансове право. 2020. № 3. С. 218–223.

21. Будник Л., Ронська О., Лісецька Л. Фінансова безпека держави в умовах воєнного стану. URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/77/1100.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

22. Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: наук. монографія. Київ: Національна академія управління, 2010. 232 с.

23. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с.

24. Акімова Л. М. Методологічні підходи щодо оцінювання фінансової безпеки на рівні державних установ. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 2. С. 225–232. URL: rbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=efdu_2018_1_28 (дата звернення: 12.10.2024).

25. Аксьонова Т. С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. С. 130–138. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.17.130.

26. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. Фінансова безпека держави: навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.

27. Пасінович І.І. Фінансова безпека як складова економічної та корпоративної безпеки: теоретичний аспект. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3286/3210 (дата звернення: 11.11.2024).

28. Державний борг України. Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/ (дата звернення: 29.10.2024).

29. Кубах, Т. Г. Сутність фінансової безпеки як складової економічної безпеки держави [Текст] / Т. Г. Кубах // Вісник Української академії банківської справи, 2007. – № 2(23). – С. 46–50.

30. Барановський, О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) [Текст] : монографія / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. унт, 2004. – 759 с.

31. Колодізєв О.М. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування. URL: https://www.researchgate.net/publication/277129450_Derzavna_sistema_upravlinna_finansovou_bezpekou_Ukraini_ta_pravovi_zasadi_ii_funkcionuvanna (дата звернення: 12.10.2024).

32. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11687/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202013_1.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

33. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 12.10.2024).

34. Вплив війни на соціально-економічні системи: безпековий аспект: колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. М.І. Копитко., д.ю.н., проф.

З.Р. Кісіль [Електронний ресурс]. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 394 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7280/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f_%d0%92%d0%9f%d0%9b%d0%98%d0%92%20%d0%92%d0%86%d0%99%d0%9d%d0%98.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

35. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_sichni-zhovtni_2024_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_nadiishlo_167_trln_grn-4873 (дата звернення: 15.11.2024).

36. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості у період воєнного стану в Україні. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-u-period-voyennoho-11 (дата звернення: 20.11.2024).

37. Ukraine Report 2024. 2024. October 30. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 15.11.2024).

38. Податковий Кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 25.11.2024).

39. Бюджет та економіка: тренди та оцінка ризиків (за 1 півріччя 2024 р.). URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1500/Financial_and_economic_monitoring.pdf (дата звернення: 01.11.2024).

40. Бюджетна декларація на 2025 – 2027 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_%20%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%202025-2027%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf (дата звернення: 10.11.2024).

41. Постанова КМУ «Про схвалення основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2025-2027

роки» № 780 від 28.06.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2024-%D0%BF#n8 (дата звернення: 15.09.2024)/

42. Трансформація структури держборгу України в умовах війни: ризики та шляхи їх зниження. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/transformatsiya-struktury-derzhborhu-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ryzyky-ta (дата звернення: 10.10.2024).

43. Фінансування Державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 10.10.2024).

44. Тетяна Богдан. Бюджет і борг затяжної війни. Дзеркало тижня. 2024. 09 трав. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/borgova-sphera_04_05_24_29052024.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

45. International Monetary Fund. Рада виконавчих директорів МВФ. URL: https://www.imf.org/uk/%20News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package (дата звернення: 10.10.2024).

46. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/borgova-sphera_04_05_24_29052024.pdf (дата звернення: 21.10.2024).

47. Штанцель С.Е. Ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України. URL: file:///C:/Users/natal/Downloads/171-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-167-1-10-20241010.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

48. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: https://bank.g .Індекси споживчих цін у 1993-2023 роках (до відповідного періоду попереднього року).

49. Індекси споживчих цін у 1993-2023 роках (до відповідного періоду попереднього року). Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html (дата звернення: 11.10.2024).

50. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xlsx (дата звернення: 11.10.2024).

51. Шибун О. Комплаєнс політика підприємства: що має включати. URL:https://www.biz.ligazakon.net/analytics/225968_complains_polityka_pidpryemstva_chzho_mae_vkliuchatu/ (дата звернення: 10.11.2024).

52. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. URL: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/ekonomichna-bezpeka-ukrayiny-v-umovakh-dovhotryvaloyi-viyny (дата звернення: 11.11.2024).

53. Верховна Рада України доопрацює законопроект про накопичувальне пенсійне забезпечення. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/249285.html (дата звернення: 10.10.2024).

54. Інфляційний звіт, січень 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7 (дата звернення: 09.10.2024).

55. Бізнес скаржиться на постійні податкові зміни та нестачу часу на адаптацію. Європейська Бізнес Асоціація. 14.12.2023 р. URL: https://eba.com.ua/biznes-skarzhytsya-na-postijni-podatkovi-zminy-ta-nestachu-chasu-na-adaptatsiyu/ (дата звернення: 09.09.2024).

56. Третина компаній мають проблеми з коригуванням митної вартості. Європейська Бізнес Асоціація. 28.04.2023 р. URL: https://eba.com.ua/tretyna-kompanij-mayut-problemy-z-koryguvannyam-mytnoyi-vartosti-opytuvannya-eva (дата звернення: 09.09.2024).

ДОДАТКИ

Додаток
до постанови Кабінету Міністрів України
від 28 червня 2024 р. № 780

ОСНОВНІ ПРОГНОЗНІ МАКРОПОКАЗНИКИ
економічного і соціального розвитку України на 2025—2027 роки

Найменування показника	2025 рік	2026 рік	2027 рік
	(прогноз)		
Валовий внутрішній продукт:			
номінальний, млрд. гривень	8 466,3	10 123,2	11 782,8
відсотків до попереднього року	102,7	107,5	106,2
Індекс споживчих цін:			
у середньому до попереднього року, відсотків	109,7	109,9	108
грудень до грудня попереднього року, відсотків	109,5	110,4	105,9
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	111,1	112,4	107,8
Прибуток прибуткових підприємств, млрд. гривень	1 695,5	2 736,9	3 249,3
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд. гривень	2 503,8	2 670,8	2 996,8
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто:			
номінальна, гривень	24 389	28 197	32 506
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	108,1	105,2	106,8
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15—70 років, млн. осіб	12,4	12,8	13
Рівень безробіття населення у віці 15—70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до робочої сили відповідного віку	17,7	17,4	16,5

2 Продовження додатка

Найменування показника	2025 рік	2026 рік (прогноз)	2027 рік
Продуктивність праці, відсотків до попереднього року	101,7	103,9	104,2
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн. доларів США	- 40 675	- 27 324	- 21 058
Експорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	57 229	67 311	80 273
відсотків до попереднього року	107	117,6	119,3
Імпорт товарів і послуг:			
млн. доларів США	97 904	94 635	101 331
відсотків до попереднього року	103,7	96,7	107,1